РѪКОВОДСТВО

по

ИСТОРИЯТА НА ТАКТИКАТА.

Часть първа.

(Отъ дрѣвнитѣ врѣмена до тридесеть годишната война;
отъ 323 год. прѣдъ Р. Хр. до 1618 год.).

Съставилъ

Х. Г. Хесапчiевъ.

Второ издание
Поправено и значително попълнено.

СОФИЯ
Придворна Печатница Б. Шимачекъ
1890.

Изданието е собственность на автора.

Прѣдговоръ.

Понеже догматическитѣ положения на тактиката могѫтъ да се напълно усвоятъ чрѣзъ историческото изслѣдвание на причинитѣ, които се прѣдизвикали тѣзи неизмѣнни форми, то Началника на Софийското Военно училище намѣри за необходимо да введе прѣзъ учебната 1889—90 г. въ программата на младшия классъ *„история на тактиката“*, която има за цѣль да подготви изучванието на практикуемата днесъ тактика. Съставлението на лекциитѣ по този новъ прѣдмѣтъ бѣше твърдѣ затруднително, понеже азъ неможахъ да намѣря книга съ подобно название, която би ме упѫтила при това историческо изслѣдвание. При съставлението на лекциитѣ азъ се ползувахъ отъ всеобщата военна история на: князь *Голицинъ*, J. Rocquancourt, Carrion-Nisas, отъ *„история на пѣхотата“*, Рюстовъ, отъ *„история на кавалерията“*, Ноланъ и отъ всеобщата тактика, В. Рюстовъ. Съставенитѣ отъ тѣзи източници лекции бѣха напечатани за Военното училище въ двѣ отдѣлни части. Прѣдлагаемото рѫководство прѣдставлява значително попълнение на четенитѣ лекции.

Като съзнавамъ всичката важность на историческото изслѣдвание по различнитѣ тактически въпроси, азъ пристѫпамъ твърдѣ несмѣло къмъ издаванието на това рѫководство. Но приятно ми е да се надѣвамъ, че читателя, като земе прѣдъ видъ казанитѣ обстоятелства, ще се отнесе снисходително къмъ този ми трудъ. Съ дълбока благодарность ще приема всички умѣстни и полѣзни указания и възражения.

Х. Г. Хесапчiевъ.

София, 10 Априлий, 1890 г.

ВСТѪПЛЕНИЕ.

Всѣко понятие, всѣки прѣдмѣтъ достатъчно се разяснява, изучава и усвоява чрѣзъ историята. Историята е източникъ за всѣкакви опитни знания; тя е най-авторитетната учителница както въ общественния, тъй и въ частния животъ на хората. Ако това е така, то ясно е какво грамадно значение има военната история за всѣки воененъ человѣкъ. Само при нейната помощь той ще може да развие въ себѣ си способностьта бърже да съображава, да развие тъй наречения *воененъ взглядъ (глазомѣръ)*, благодарение на когото случайноститѣ, съ които е прѣпълнено всѣко военно прѣдприятие, нѣма да иматъ толкова врѣдно влияние за успѣшния ходъ на сражението и на войната въобще. Въ никое искуство, въ никоя наука опитностьта нѣма такова рѣшително значение както въ военното искуство, въ военната наука. Тъзи необходима опитность се получва най-добрѣ въ сраженията, на война. Но тъй като въ наше врѣме войнитѣ сѫ доволно рѣдки (на всѣки 25 години една война), то необходимо е да се ползуваме отъ опитностьта на талантливитѣ хора, да изучаваме тѣхнитѣ подвиги и дѣла при различни обстоятелства. Миналото прѣдставлява богатъ източникъ отъ всѣстранни поучения за всѣки воененъ человѣкъ. И великитѣ, гениалнитѣ полководци: Александръ Македонский, Анибалъ, Фридрихъ Великий, Наполеонъ и проч. усърдно се изучвали походитѣ, дѣйствията и сраженията на своитѣ искустни прѣдшественници.

Александръ Великий е изучилъ военното искуство отъ Илиадата на Гомера, къмъ четението на която той тъй се билъ пристрастилъ, щото въ всичкитѣ си походи той е носялъ Илиадата съ себѣ си, пазялъ я като рѣдка драгоцѣнность въ особно златно сѫндѫче; той я челъ даже и между военнитѣ дѣйствия и въ прѣдвечерието на сраженията, а пъкъ нощя я турялъ, заедно съ меча, подъ възглавницата си. Анибалъ съ голѣмо усърдие е изучвалъ грьцкитѣ историци и даже самъ съчинява военна история, която, за съжаление, не е достигнала до насъ. Густавъ-Адолфъ, Фридрихъ Великий и Наполеонъ I и въ млади и въ зрѣли години усиленно се съвършенствували чрѣзъ книжното учение, тѣ, подобно на Юлия Цезаря, биле не само велики полководци, но и най-образованнитѣ хора въ своето врѣме, по всичкитѣ отрасли на знанието въобще и особенно по военнитѣ.

Съврѣменната тактика не е плодъ отъ кабинетни обсѫждения на нѣкой воененъ ученъ, а е правъ резултатъ отъ практика и опитъ на хиляди години. Тактиката не е нищо друго освѣнъ сводъ отъ догми и правила, създадени въ силата на извѣстни обстоятелства и необходимость въ течение на много столѣтия. Тактиката е чисто опитна наука, която не изработва свойтѣ положения apriori, но, подобно на статистиката, изважда закони отъ сѫществующитѣ фактове. Практиката — войната — дава фактове; тактиката прави отъ тѣхъ изводи и утвърдява принципи. Изучванието, усвояванието на тѣзи тактически закони може да стане най-добрѣ по исторически начинъ. За пълното усвояване на този или онзи строй и порядъкъ въ построяванието на войската за бой или за движение, трѣбва да се запознаеме съ причинитѣ и обстоятелствата, които се създали този строй, както и съ тѣзи които се влияли за съвършенствуванието му. Съ други думи, за да можемъ да разбираме добрѣ тактиката, за да можемъ добрѣ да усвоимъ нейнитѣ неизмѣнни закони, трѣбва да прослѣдимъ историята на тактиката отъ възражданието ѝ у дрѣвнитѣ народи и до наше врѣме включително.

Военно дѣло у дрѣвнитѣ народи.

За началото и постепенното развиване на войната, а заедно съ нея на военното устройство и на военното искуство въобще, въ прѣдъ-историческитѣ врѣмена — нищо положително неможе да се каже. — Нѣма впрочемъ, никакво съмнѣние, че тѣ сѫ биле тѣсно свързани съ началото, развиванието и съ успѣхитѣ на общежитието, гражданствеността и образованността; напълно отъ тѣхъ се зависѣли и съ тѣхъ сѫ се съображавали. Но тъй като устройството на гражданскитѣ общества въ различно врѣме и у различни народи не е било еднакво, то и военното устройство е било различно.

Въ първобитнитѣ врѣмена, когато хората още не сѫ биле съединени въ общества, раздоритѣ между хората сѫ се рѣшавали, безъ съмнѣние, само съ една тѣлесна сила, — въ *едноборството*. Послѣ, человѣкъ началъ да се въоржжава съ най просто оржжие, което е намѣрвалъ на всѣкадѣ, именно: камани и дърволакъ. Каманитѣ той е хвърлялъ срѣщу противника си отдалечь и съ рѫка, а дървото се е употрѣбявало при срѣщитѣ гърди съ гърди.

Въ едноборството на двама души се вижда първото основание, *първообраза на войнитѣ*, а въ хвърлянието на каманитѣ и употрѣблението на прътитѣ (тоягитѣ) при срѣщата гърди съ гърди — началото на *мѣтателното* и на *хладното* рѫчно орѫжие.

Когато хората начеватъ да се съединяватъ въ общества и постепенно да се движатъ по пѫтя на образованностьта, тогава начеватъ да се явяватъ войнски прости учрѣждения. Най послѣ, когато се утвърдява единовластие и се създаватъ монархии, то създадени биле и постояннитѣ войски.

Когато се биле изнамѣрили различни мастерства и искуства, захванало да се съвършенствува и въорѫжението. Случайно се изнамѣрва лѫка, стрѣлата, прашката и кованието на различнитѣ метали. Захванали да оковаватъ своитѣ пръти на края съ заострено желѣзо и постъпенно дошле до ковано орѫжие: *брадви, мечове, копия.* По послѣ, пристѫпили да правятъ прѣдохранително въорѫжение: *щитове, шлемове, лати* и пр., въ което сѫ се обличали.

Нуждата накарва хората да обуздаватъ коня. Конетѣ по напрѣдъ сѫ се употрѣбявали само за возение на различни тѣжести и за ѣздение, а това е довело до *военнитѣ колесници* и до *конницата.*

Съ течението на врѣмето, орѫжието, както и колесницитѣ и конницата, сѫ се съвършенствували и тѣхното употрѣбяване се е распространявало.

Съвършенствуванието на въорѫжението е повело подирѣ си съвършенствуванието на строя и на способа за дѣйствия на войската. Когато хората се съединяватъ въ общества, то вмѣсто едноборство — явява се бой на тълпа съ тълпа. Но и двѣтѣ страни сѫ се сражавали нестройно, въ безпорядъкъ и прѣвъзходството въ числителность или въ лична храбрость — рѣшавали дѣлото. По послѣ, когато орѫжието се е съвършенствувало, явява се необходимость въ извѣстенъ порядъкъ, въ извѣстна правилность въ построяванието. Захващатъ, тогава, да дѣлятъ войската по рода на въорѫжението и по назначението; захващатъ да отдѣлятъ коннитѣ отъ пѣшитѣ, въорѫженитѣ съ тѣжко прѣдохранително въорѫжение отъ легко въорѫженитѣ (лѫкове и прашки). Захванали да дѣлятъ войската на голѣми и малки части, като подчинявали тѣзи части на отдѣлни началници. — Раздѣлянието на войската по въорѫжението на *тъжка* и *легка*, повело къмъ раздѣляние строя на *разсипний* и *сомкнутий*, тъй като въорѫженитѣ съ мѣтателно орѫжие (лѫкове, прашки) най добрѣ можали да дѣйствуватъ, когато сѫ биле разсипани, а тѣжката войска — когато е била събрана въ масса.

Тъй като на истокъ най напрѣдъ сѫ се развили: общежитието, гражданственностьта и образованностьта, то и военнитѣ учрѣждения и военното дѣло въобще, сѫ получили своето начало у дрѣвитѣ източни народи. За духа и характера на това военно дѣло ние можемъ да сѫдимъ само по тъмнитѣ баснословни прѣдания, които въ твърдѣ недостаточно количество сѫ се запазили до нашето врѣме. Отъ тѣзи малко данни ние можемъ да имаме само слабо понятие за военното устройство и военното дѣло у дрѣвнитѣ Азиатски и Африкански народи. Само за Евреитѣ историята ни дава по-пълни свѣдѣния.

На истокъ сѫ получили своето начало както *наемнитѣ войски*, тъй също *опълченията* и *общото въорѫжение* на народа.

За военното дѣло на истокъ може де се каже, че то никога не е достигало значителна степень на развитие и съвършенство и въ продължение на много столѣтия си е оставало въ едно и сѫщото положение. Но независимо отъ това, трѣбва да се забелѣжи, че кованото отъ метали орѫжие, изнамѣрването на лѫковетѣ, стрѣлитѣ, прашкитѣ, военнитѣ колесници и мѣтателнитѣ орѫдия (машини), първото употрѣбяване на конницата, фортификцията, съ една дума — всичкитѣ открития и учрѣждения по военното дѣло, сѫ получили началото си на истокъ, но сѫ биле послѣ усъвършенствувани на западъ, въ Европа — отъ Гърцитѣ и отъ Римлянитѣ.

У всичкитѣ дрѣвни народи ние срѣщаме два рода войска; *пѣхота* и *конница*. Пѣхотата всѣкога е била много повече отъ кавалерията. а тъзи послѣднята у нѣкой народи (Ассирияни, Вавилоняни, Мидяни) е била главния и най добрия родъ войска. Първоначално на коне сѫ се сражавали царетѣ, богатитѣ и извѣстнитѣ лица и тѣзи отъ чергарскитѣ (кочеви) плѣмена, които се населявали равниннитѣ и степнитѣ мѣста, въ които сѫ се развъждали коне. Но послѣ, конницата захваща да се увеличва на число, като въ сѫщото врѣме съвършенствува въоръжението си и избира по добрѣ конетѣ си.

Въоръжението на всичкитѣ дрѣвни Азиатски и Африкански народи е било почти едно и сѫщото. Проститѣ и бѣднитѣ войници се въоръжавали *легко*, прѣимуществено съ лѫкове, стрѣли, прашки. А пъкъ извѣстнитѣ и богатитѣ се носяли пълно, тѣжко и богато орѫжие: копия, дротики (единъ видъ копие за хвърляние), брадве, мечове и кинжали. Освѣнь това, тѣ сѫ се обличали въ различни металически дрѣхи: лати, щитове шлемове и пр.

Съобразно съ въоръжението, легкитѣ войски сѫ се сражавали въ *разсипний* строй, а тѣжкитѣ — въ дълбокъ, — *сомкнутъ.* За бой тѣ сѫ се строили по племена и народи, като сѫ се дѣлили на хиляди, стотини, десятки, армии и пр. Обикновенно тѣ се стоели въ една или въ нѣколко дълги линии, съ издигнати напрѣдъ на фланговетѣ части, въ видъ на полумѣсецъ. Пѣхотата е стояла въ срѣдата, а кавалерията по фланговетѣ. Легката пѣхота, заедно съ военнитѣ колесници се начевали боя и когато неприятеля е билъ горѣ-долу растройванъ, то тѣ се очистяли фронта, за да дадѫтъ възможность на тѣжката пѣхота и на кавалерията да нанесѫтъ ударъ на противника.

Колкото се отнася до порядъка, до правилностьта на движенията, на дѣйствията и пр., то може да се каже, че тѣ почти отсѫтствували. Строй опрѣдѣленъ — не е имало. Св. Писание свидѣтелствува, че при Мойсея и Иисуса Навина, Евреитѣ и въ движенията си и въ бой сѫ имали извѣстна правилность и порядъкъ. Тѣ сѫ се строили въ една линия, съ дѫлбочина отъ 10 — 30 души; произвождали се нападения по условнитѣ трѫбни звукове. Историята не ни дава повече свѣдѣния.

Военното дѣло и тактиката на Гърцитѣ.

Трудно е да се каже нѣщо положително за началото и постепенното развитие на военното дѣло у Гърцитѣ въ първобитнитѣ героически врѣмена на Гърция. Отъ Илиадата на Гомера се знае, че войската се е дѣлила на плѣмена и поколения. Тъй, при Троя, Ахилъ раздѣлилъ своята войска на 5 отряда или полка, всѣки отъ 5 сотни. Въ Троянскитѣ войни Гърцитѣ се сражавали въ сомкнути и дълбоки тълпи — *фаланги* или *пургоси*, въ които, по думитѣ на Гомера, щитоветѣ близко сѫ се приближавали и войницитѣ въ този непроницаемъ строй сѫ се движали въ тишина и порядъкъ; отъ послѣдното може въобще да се заключи, че Грьцката войска е имала строга дисциплина.

Началото на грьцкото военно искуство се отнася къмъ IX вѣкъ до Р. Хр., отъ когато се прѣкратява героическия периодъ на дрѣвната Гърция и се начева историческия, въ който расказитѣ за събитията се отличаватъ съ по-голѣма достовѣрность.

Тъй като междуособнитѣ войни на републикитѣ произлизали на мѣстность неблагоприятна за кавалерийски дѣйствия, то главния родъ войска у Гърцитѣ е била пѣхотата. При това, Гърция не се е отличавала съ пасбища на които сѫ се развъждали и въспитвали конскитѣ породи. Конницата се явява само въ врѣме на Персидскитѣ войни (V в. до Р. Хр.), когато Гърцитѣ начеватъ да дѣйствуватъ на Азиатскитѣ равнини.

Въ Гърцката войска войникъ е билъ пълноправния гражданинъ, който още отъ млади години се е приготвялъ къмъ трудноститѣ, които сѫ нераздѣлни съ войната и къмъ обязанноститѣ на военната служба въобще. Тъй като гражданитѣ въ Гърция сѫ се различавали въ имущественно отношение и по гражданскитѣ си права, то и въоржжението е било различно. Богатитѣ сѫ се явявали съ скжпо и тѣжко оржжие, а бѣднитѣ — съ легко. Това е прѣдизвикало да дѣлятъ пѣхотата на тѣжка, линейна — *оплити* и легка — *псили*. Оплититѣ дълго врѣме не се отдѣляли отъ псилитѣ въ отдѣлни боеви единици, тъй като послѣднитѣ сѫ биле свита, слуги на пълноправнитѣ оплити. Оплититѣ излизали на война съ свита отъ нѣколко души псили, които имъ прислужавали, както въ похода, тъй и въ врѣме на почивка и въ бой. Снабдена повечето съ мѣтателно орѫжие, въ врѣме на сражение, прислугата е добивала падналитѣ неприятелски оплити или е изнасяла отъ боя свойтѣ убити или ранени господа.

Въорѫжение. Оплититѣ имали пълно прѣдохранително въорѫжение, което е състояло отъ металический шлемъ, панциръ, кожани, оковани съ желѣзо набедренники и отъ покрития съ мѣдь коженъ щитъ, тѣжестьта на когото е достигала до 12 — 14 оки, а височината около 2 аршина. Когато щита билъ турянъ на земята, той закривалъ оплита до шията.

Боевото снаряжение и въорѫжение на оплита е тѣглило около 26 оки — тѣжесть значителна въ сравнение съ това, което носи съврѣменния Европейски пѣхотинецъ (15 — 20 оки). Оплита е ималъ нападателно орѫжие, което се е състояло отъ копие, дълго до 8 — 10 фута, съ металическа оковка на края и отъ мечь съ двойна острина, до 15 дюйма дължина. Независимо отъ таково тѣжко въорѫжение, и спряжение, движенията се произлизали твърдѣ скоро. Легката пѣхота (псилитѣ) нѣмала прѣдохранително въорѫжение, а само нападателно, въ видъ на пръти и ножове. Тя се е прикривала задъ щитоветѣ на оплититѣ.

Скоро подиръ Персидскитѣ войски (V вѣкъ до Р. Хр.) прислугата исчезва или се явява подъ други видъ. Когато слугитѣ изчезватъ, то вмѣсто тѣхъ се явява нѣщо като срѣдня пѣхота -- *пелтасти*, които понѣкога имали и прѣдохранително въоржжение.

Пълното си развитие грьцкото военно искуство получава подъ влиянието на Персидскитѣ и Пелопонезкитѣ войни, което право се вижда отъ военнитѣ учрѣждения въ Спарта и Атина, — двѣтѣ първенствующи господарства въ дрѣвния Грьцки миръ. Въобще може да се каже, че тактиката е била главенъ клонъ отъ военното искуство въ дрѣвнитѣ врѣмена, понеже нейния прѣдмѣтъ *боя* е билъ главно и рѣшително дѣйствие на войнитѣ въ дрѣвность.

Спартанското население се е дѣлило на 6 *мори* (окржга). Всѣка мора по първия призивъ е давала своя контингентъ въ съставъ на единъ *лохосъ* — баталионъ (до 500 души). Спорѣдъ Ксенофонта, всѣка мора е давала 4 лохоса. Всѣки лохосъ се е дѣлилъ на 4 *пентакостии* (роти); всѣка пентакостия на 4 *еномотии* (отдѣления). Като приемемъ всѣка еномотия въ сила отъ 32 души (черт. 1), ще намѣримъ числителностьта на пентакостията (32 × 4 = 128 челов.) и на лохоса (128 × 4 = 512 челов.).

Дисциплината на войската е била прѣвъсходна. Ако сълдатина е оставялъ рѣдоветѣ на войската, даже не по страхъ, той е билъ длъженъ да стои извѣстно врѣме прѣдъ армията, упрѣнъ на щита си. Побѣгналия отъ полето на битвата се е прѣдавалъ на позоръ; никоя Спартанка не би се оженила за него. Умрелия съ гърбъ къмъ неприятеля, се е лишавалъ отъ погрѣбение. Клѣтвопрѣстжпния войникъ лишавали отъ гражданскитѣ му права, обличали го като слуга, бржснали му половината брада и косми и го прѣдавали на такъвъ позоръ и срамъ, щото Спартанкитѣ сами убивали свойтѣ синове, които биле осѫждани на такова наказание.

Атинското население се е дѣлило на 10 *фили*. Всѣка фила е давала баталионъ тѣжка пѣхота, който се е наричалъ *фила* или *таксисъ*, и който съвършенно е съотвѣтствувалъ на Спартанския лохосъ. Бѣдния класъ е давалъ легки войски. Атинскитѣ граждани давали сѫщо и кавалерия, въ която сѫ се приемали послѣ медицинския преглѣдъ и удостовѣрение, че постѫпающия има необходимия доходъ за служба въ кавалерията. Тъй щото, съ всѣки таксисъ е излизала и кавалерия, която е достигала до началото на Пелопонезискитѣ войни до 1200 души.

До Персидскитѣ войни, въорѫжението и въобще снаряжението на войницитѣ се е отличавало съ своята голѣма тѣжесть. Трѣбвало е още отъ малолѣтство да се развива до възможна степень физическата сила, за да може войника, безъ особенно утъмление, да носи тѣжкото орѫжие. Отъ врѣмето на Персидскитѣ войни се забѣлѣжва стрѣмление за умаляване тѣжестьта на въорѫжението на оплититѣ, което стрѣмление е било свързано съ желанието да се увеличи подвижностьта на строя въ мѣста планинисти и прѣсѣчени. Желѣзния панциръ се замѣнява съ по легка кожана кираса, съ металически нагръдникъ и наплечникъ. Но размѣритѣ и тѣжестьта на голѣмия щитъ, на пиката и на меча, — оставатъ си сѫщитѣ. Боевия опитъ накарва, впослѣдствие, Гърцитѣ да умалятъ още тѣжината на въорѫжението (щита). При това, дължината на пиката се е увеличила до 12 фута (4 аршина). Тъй щото, общата тѣжесть на въорѫжението на легкия пѣхотинецъ, заедно съ 3 или 4-дневна порция провиантъ, не е била повече отъ 16 до 17 оки. Удължаванието на пиката е свързано съ общото направление на Грьцкото тактическо искуство въ този периодъ, понеже строя, движенията и дѣйствията на войската въ боя зависятъ отъ нейното въоржжение.

Между другото оржжие за поражаване на противника, сжществували се и *мътателни* машини, т. е. единъ видъ станове съ натѣгната тетива, при помощьта на които се хвърляли огромни камани. Тѣзи машини съотвѣтствуватъ на нашитѣ съврѣменни топове. Машинитѣ въ този периодъ не сж се употрѣбявали у Гърцитѣ. Тѣ се явяватъ въ сраженията отъ врѣмето на Александра Великий. Трѣбва да се забѣлѣжи, че употрѣблението на машинитѣ съвпада съ упадванието на военното искуство, както у Гърцитѣ, тъй и у Римлянитѣ.

За военни цѣли въ това врѣме сж се употрѣбявали и *военни колесници*, които се срѣщатъ още до Александра Великий и до Юлия Цезаря и сж се употрѣбявали прѣимущественно у Азиатскитѣ и Африканскитѣ народи. За военни цѣли сж се употрѣбявали камили и слонове, на които се располагали по нѣколко войника съ лжкове.

Фаланга. Отпрѣдъ, въ боевия строй, въ пълно въоржжение стоели оплититѣ; задъ тѣхъ — въоржженитѣ или безоржжнитѣ слуги; по този начинъ, слугитѣ съ господина образували единъ *рьдъ*. Нѣколко такива рѣда турени на една линия, — съставлявали *фалангата*. Фалангата не е Грьцко изнамѣрвание; тя е прѣминала къмъ Гърцитѣ отъ Азиатитѣ и отъ Египтянитѣ. Спорѣдъ Ксенофонта, такова джлбоко построение е употрѣбявалъ още Киръ. Джлбочината на фалангата въ врѣме на Пелопонезскитѣ войни може да се приеме въ 8 шеренги. Но тъзи джлбочина се е увеличвала спорѣдъ обстоятелствата и возрѣнията на военачалницитѣ. Напр., въ сражението при Левктра (372 — 373 г. до Р. Хр.), дрѣвния великий тактикъ Епаминондъ построява на дѣсния си флангъ едно крило въ 48 шеренги. Сѫщо така и въ сражението при Мантинея (362 год. до Р. Хр.).

При означеното горѣ въорѫжение и снаряжение, Грьцкитѣ оплити не можали да стоятъ тъй близко единъ до други, както сегашнитѣ войници. Имало е три вида строй: 1) въ *разомкнути рѫдове* — всѣки войникъ е заемалъ по фронта повече отъ 2 шага; 2) въ *сомкнути рѫдове* (за боеви движения) — повече отъ единъ шагъ и най-послѣ 3) за *отражение на кавалерийски атаки* и въобще въ случаи, гдѣто е трѣбало особенна непроницаемость на строя, — войницитѣ сѫ се тъй близко тѣснили, щото всѣки отъ тѣхъ е заемалъ по-малко отъ единъ шагъ. Този видъ строй се е наричалъ *синапизмъ;* той е билъ употрѣбенъ при обсадата на Троя.

Прѣимуществата и недостаткитѣ на фалангата. Главнитѣ достойнства и вигоди на фалангата се заключавали въ необикновенната ѝ твърдость и сила, които се проистичали отъ дълбочината на строя и отъ тѣсната взаимна свързка между нейнитѣ части. Трудно е било да се устои противъ нейния ударъ, който тя е произвождала на малки растояния и на мѣстность равна и открита. Още пò-силна е била, когато се е отбранявала на едно мѣсто. Но при движение на мѣстность неравна и прѣсѣчена и при нападения отъ голѣми растояния, тя твърдѣ лѣсно се е разстройвала. Рѣдоветѣ и шеренгитѣ сѫ се раскѫсвали, явявали се праздни мѣста, въ които противника като проникне, можалъ е съвършенно да разстрои фалангата и да ѝ нанесе поражение, а още повече, че като е била построена само въ една линия, тя е нѣмала резервъ за възстановяванието на боя. Нито заднитѣ шеренги на оплититѣ, нито псилитѣ не можали да служатъ за резервъ, първитѣ — защото се намирали въ единъ и сѫщия строй и сѫ се разстройвали заедно съ прѣднитѣ, а пъкъ псилитѣ нито по въоржжението си, нито по устройството и назначението си, не биле способни да възобновяватъ боя, когато главната часть отъ армията — фалангата е била разстроена.

Еволюциитѣ на Грѫцката пѣхота. Захождението е можало да става само съ по двѣ еномотии, по пентакостии и съ цѣли лохоси, т. е. съ части, фронта на които не е по-малъкъ отъ дълбочината на фалангата. За да стане захождение по еномотии необходимо е било да стане вздвойвание на шеренгитѣ, т. е. да прѣминатъ енемотиитѣ отъ 8 въ 4 шеренги. Захождението е ставало и *на дѣсно* и *на лѣво*, по сѫщия този начинъ, по който сега се произвожда промѣнение направлението на гѫстата колонна.

Енемотиитѣ сѫ се употрѣбявали и за движения. Когато е трѣбвало да се прѣминува дефиле (тѣсна долина), по която колонната отъ еномотии не е можала да мине, то рядитѣ въ еномотиитѣ сѫ се вздвоивали, т. е. вмѣсто 8, — образували 16 шеренги.

Лохоса е заключавалъ отъ 96 до 128 души (по Ксенафонта). Тъй щото, като е ималъ дълбочина въ 8 шеренги, той се е строилъ въ 12 до 16 рѣда по фронта; ето защо и всѣка еномотия е имала по фронта или 3 или 4 рѣда. Движенията сѫ се произвождали или въ колонни отъ частитѣ на фронта, които се строили чрѣзъ „*захождение*“ къмъ фланга или въ колонни които строили чрѣзъ движението на рѣдоветѣ единъ задь други къмъ страната на фронта или назадъ.

За промѣняване на фронта „*надѣсно*“ и „*налѣво кругомъ*“, употрѣбявали тъй нареченитѣ *контръ марши*. Тѣ сѫ се произвѣждали по *Спартанския, по Критския, и по Македонския способи*. По първия отъ тѣхъ, еномотията е излизала напрѣдъ на всичката си дълбочина; по втория — оставала е на мѣстото си; по третия — отивала е малко назадъ.

По Спартанския способъ прѣдния оплитъ отъ всѣки рѣдъ се е повръщалъ „*кругомъ*“ и е прѣминувалъ: оплита отъ 1-й рѣдъ — въ интервала между първия и втория рѣдъ; оплита отъ втория рѣдъ — между 2-я и 3-я рѣдъ и т. н. задъ линията на замикающитѣ войници и сѫ се спирали на дълбочната на фалангата съ лицето си къмъ противника (чер. 2). Послѣ оплититѣ, слѣдвали тѣхнитѣ слуги: 1-й, 2-й, 3-й и т. н. „*Замикающитѣ*“ оставали на мѣстата си, като сѫ се обръщали само „*кругомъ*.“ По този начинъ, еномотията се строи въ обратенъ порядъкъ, т. е. бившия „*дѣсний*“ флангъ става лѣвий и наопаки. За промѣнение фронта на цѣлия лохосъ при помощьта на контръ-маршъ, трѣбвало е повече отъ една минута.

Както се каза по-горѣ, отъ фалангата лѣсно се строили колонни по два начина: 1) къмъ страна на фланговетѣ, чрѣзъ захождение на лохоситѣ, по пентакостии и 2) къмъ страна на първоначалното направление на фронта. Въ този случай частитѣ на фронта (еномотии, пентакостии) съ вздвоени рѣдове се отивали право прѣдъ себѣ си: другитѣ части сѫ се повръщали къмъ страната на фланга и по очередъ, чрѣзъ захождение встѫпали въ новата линия на фронта. Прѣминувание отъ тѣзи колонни въ развърнатъ строй е ставало почти по сѫщия начинъ, както това става и въ сегашно врѣме. Такова развърщание е ставало въ твърдѣ кратко врѣме.

Гръцка кавалерия. Гръцката кавалерия била два рода: *тъжка* (катафракти) и *лъгка* (акробалисти.). Снаряжението на тѣжката кавалерия състояло отъ особенъ родъ чапракъ (сѣдла и дзингии дрѣвната кавалерия нѣмала) съ коланъ, желѣзни нагръдници за конетѣ и сѫщо желѣзни прикрития за прѣднитѣ страни на коня, уздечки и арканъ за бивака. Всадника ималъ пълно прѣдохранително въоржжение — крѫгълъ еластически щитъ, дълга пика и правъ мечь. Лѣгкия кавалеристъ ималъ разнообразно мѣтателно оржжие, по-лѣгко прѣдохранително и неговия конь не билъ прикритъ съ металическа броня, както у катафрактитѣ.

Кавалерията се е дѣлила на части, които сѫ се наричали *илги* (ескадрони). Атинската *ила* се е строила отъ 4 до 8 шеренги въ дълбочина и при числителность въ 64 всадника съ офицеритѣ, имала по фронтъ отъ 16 до 8 рѣда. „*Поворотитѣ*“ ставали отдѣлно отъ всѣки всадникъ. При движението напрѣдъ и назадъ на развърнатия фронтъ, интервалитѣ между рѣдоветѣ биле твърдѣ значителни, — около три шага. Всѣки ескадронъ се е дѣлилъ на два полуескадрона.

При отсѫтствие на продължително и правилно обучение на верховата ѣзда и при нѣмание сѣдла и дзингии, желающи да постѫпатъ въ кавалерията биле твърдѣ малко; тѣжко-въоржжения всадникъ билъ лишенъ отъ устойчиво положение на коня; той не глѣдалъ на коня като на орждие за усилване на удара, а само срѣдство за по-скоро прѣминуване отъ едно мѣсто на друго. Затова грьцката конница никога не се е рѣшавала да атакува *„сомкнутитѣ“* пѣхотни части, а само е прѣслѣдвала лѣгката пѣхота, когато послѣдната е била въ разсипанъ строй. Лѣгката кавалерия се е употрѣбявала, прѣимущественно за развѣдвание на мѣстностьта и за събиране свѣдѣния за неприятеля.

Въ походъ, кавалерията често се е спѣшвала, вслѣдствие на утъмлението на всадницитѣ, които се ѣздяли безъ сѣдла и безъ дзингии; въобще, кавалерията не се е отличавала съ бързина въ движението, каквато е била свойственна на кавалерията по-послѣ.

Походни движения и боеви порядки. Както начина, порядъка и скоростьта на походнитѣ движения на Грьцкитѣ армии, тъй и величината на прѣходитѣ и мѣркитѣ за охранение на похода, напълно се зависяли отъ мѣстностьта и отъ обстоятелствата; ето защо тѣ сж биле твърдѣ различни. Но въ всѣки случай, тъй като Грьцкитѣ армии, както и обозитѣ, които тѣ имали при себѣ си, биле твърдѣ малки, то походнитѣ движения сж се извършвали повечето въ една колонна. Въ тъзи колонна армията е слѣдвала въ обикновенъ боеви порядъкъ, отъ дѣсния флангъ, т. е. отпрѣдъ и по странитѣ отивали псилитѣ, послѣ, правофланговата кавалерия и пелтаститѣ, въ срѣдата — фалангата, а задъ флангата — обозитѣ, различнитѣ тѣжести и лѣвофланговитѣ пелтасти и конницата. Тъй като Грьцкитѣ армии не се имали голѣми обози и тѣжести подирѣ си и сами биле малки, то походнитѣ имъ движения се произлизали твърдѣ удобно и независимо отъ тѣжкото въоржжение — по нѣкога твърдѣ бързо; при това, послѣ усиленно и бързо движение, често веднага се влизали въ бой съ противника.

Боевитѣ порядки на Гръцкитѣ армии могжтъ да се отнесжтъ къмъ три главни вида, а именно:

1) *Обикновенна форма,* въ видъ на джга и дълбока *фаланга.* Въ този боеви порядъкъ войската е произвождала *фронтално* и *успорѣдно* нападание, т. е. съ цѣлий си фронтъ на цѣлия неприятелский фронтъ. Вигодитѣ на този боеви порядъкъ се заключаватъ въ това че строя на всѣкадѣ е ималъ еднаква сила, а недостатъцитѣ въ това, че той е билъ тѣжакъ, неудобоподвиженъ и лѣсно можалъ да се раскжса, ако противника съсрѣдоточи голѣми сили срѣщу единъ пунктъ.

2) *Съ усиленни крила* (флангове), който е произвождалъ нападение на противостоящитѣ неприятелски крила въ едно врѣме на фронта или на фланга, право съ цѣлия фронтъ, или косвенно съ *уступи;* при това, центра е слѣдвалъ на извѣстно растояние задъ крилата. Цѣльта на този боеви порядъкъ се е заключавала: най-напрѣдъ да се разбиятъ двѣтѣ крила, а послѣ центра на противника, — или да се отхвърлятъ двѣтѣ крила на центра и като се произведе безпорядъкъ и разстройство, да се разбие неприятелската войска, — или най-послѣ, ако нападающия има по-голѣми сили, то да се обхване неприятеля отъ фланга и едноврѣменно да се удари на фронта му. Най-важния недостатъкъ на този боеви порядъкъ се заключава въ това, че въ него силитѣ се раздробяватъ и че двѣтѣ крила и центра се подвъргатъ на отдѣлно поражение.

3) Най-добрия и най-вигодния боеви порядъкъ е билъ *косвенния, съ уступи*, който е билъ употрѣбенъ най-напрѣдъ отъ *Епаминонда* въ сражението при *Левктра* (372 — 373 г. прѣдъ Р. Хр.), а послѣ при *Мантинея.* Благодарение на този боеви порядъкъ, Епаминондъ е ималъ рѣшителни побѣди и въ двѣтѣ сражения. Сѫщностьта на *косвенния* боеви порядъкъ се е състояла въ слѣдующето: едно отъ крилата, което е било твърдѣ усилвано, нападало напротивостоящето неприятелско крило отъ фронта или въ флангъ, право или косвенно съ уступи; другото крило на нападающия или бавно се е движало подиръ първото, или е оставало на мѣстото си, или най-послѣ е отстѫпало назадъ; тъй щото, линията на боевия порядъкъ е имала косвенно направление относително боевата линия на противника. Косвенния боеви порядъкъ е билъ твърдѣ важно усъвършенствувание въ тактиката; той първи въвежда *фланговото* нападение съ главнитѣ сили на едина флангъ на неприятелското боево расположение. Този боеви порядъкъ, както ще видимъ е едно отъ главнитѣ срѣдства за побѣдитѣ на Фридриха Великий.

Всичкитѣ останали боеви порядки на Гърцкитѣ армии, сѫ биле само частно видоизмѣнение на тѣзи тритѣ главни, отъ които до врѣмето на Епаминонда, Гърцитѣ почти всѣкога се употрѣбявали *обикновенния* и само по нѣкога и втория.

Когато нѣколко спартански лохоса се строили боеви порядъкъ, то тѣ сѫ се располагали обикновенно въ една линия — *фаланга*, съ интервали между тѣхъ — до 20 *шага.*

Въ сраженията, които се произлизали въ периода на Персидскитѣ и на Пелопонезкитѣ войни, дѣйствията на линейната (оплититѣ) пѣхота рѣшаватъ дѣлото. Кавалерията и лѣгкитѣ войски, които сѫ се сражавали исключително противъ кавалерията и лѣгкитѣ войски на противника, прикривали построението на боевия порядъкъ и по нѣкога прѣслѣдвали разбития неприятель, като достигали тѣзи второстепенни цѣли при съдѣйствието на тѣжката пѣхота. Въ боя, главния ударъ се произвожда отъ фалангата на оплититѣ; особенностьта на тъзи атака се заключава въ туй, че при движението на фалангата противъ неприятеля, лѣвий флангъ се протѣга напрѣдъ и се движе нѣколко по-бърже отъ дѣсния, което произлиза отъ свойството на оплита, който като въорѫженъ съ щитъ, старае се да се прикрие отъ ударитѣ на противника отъ лѣво и уклонява по този начинъ своята дѣсна, по-малко прикрита, страна. Вслѣдствие на особенното движение на лѣвия флангъ, фронталния натискъ се е съединявалъ и съ флангова атака. На дѣснитѣ флангове противницитѣ се строили свойтѣ отбрани войски. Поражението на лѣвия флангъ на едната отъ сражающитѣ се страни, още не рѣшава сражението, догдѣто не се растрои правофланговата часть.

Отстѫплението на 10.000 Гърци. За запознавание съ общото направление и съ духа на Гърцката тактика, както и съ постепенното съвършенствувание на понятията и идеитѣ по този прѣдмѣть, най изобиленъ источникъ прѣдставлява описанието (Анабазисъ) съставено отъ Ксенофонта, за отстѫплението на 10000 Гърци отъ брѣговетѣ на Ефратъ къмъ Черното море, послѣ сражението при Кунаксъ, въ 407 год. до Р. Хр. Съ казаната цѣль, ние ще разглѣдаме само главнитѣ изводи отъ това описание. Трѣбва да се забѣлѣжи, че този е почти единствення примѣръ въ военната история, който по най убѣдителенъ начинъ доказва прѣвъсходството на правилно устроената и съединената съ свързкитѣ на войнската подчиненность и порядъкъ войска, — войска, макаръ и малочисленна, но въодушевена. Този примѣръ най краснорѣчиво доказва тържеството на порядъка надъ неустройството, на искуството надъ невѣжеството и на нравственнитѣ сили надъ грубата вещественность. Но твърдѣ е възможно, че тѣзи 10.000 Гърци биха погинали, ако не ги ръководеше такъвъ истинно великъ полководецъ като Ксенофонта.

Послѣ разбиванието армията на Кира, 10.000 Гърци които сѫ биле наемници у Кира, останали въ твърдѣ критическо положение — въ срѣдата на мала Азия, отдалечни отъ Дарданелския проливъ на повече отъ 2000 километра; при това, мѣстностьта, която ги е раздѣляла била прорѣзана съ възвишенности, значителни рѣки и населена съ враждебни на Гърцитѣ плѣмена; освѣнь това, безъ продоволственни запаси и безъ кавалерия за развѣдки. Неприятеля, макаръ че отстѫпалъ на Гърцитѣ въ мѫжество и въ военно устройство въобще, но като ималъ много кавалерия и лѣгки войски, можалъ е твърдѣ да затрудни тѣхното движение по тъзи мѣстность. Такова положение довело Гърцитѣ до отчаяние; всички заговорили за трудностьта на похода безъ кавалерия, за невъзможностьта на прѣминуванията чрѣзъ бързитѣ и дѫлбоки рѣки, за затрудненията при приготвяние на продоволствие; много отъ Гърцитѣ искали да се прѣдадѫтъ на Перситѣ. Ксенофонтъ, който се намиралъ въ рѣдоветѣ на тѣзи 10.000 Гърци, ободрява ги съ своята знаменита рѣчь. Подъ неговото началство се начева отстѫплението, което тъй удивително благополучно се свършва.

Гърцитѣ най напрѣдъ сѫ се движили въ видъ на квадратно каре, което е било съставено отъ 4 фаланги. (черт. 3). Вѫтрѣ сѫ се помѣщавали обозитѣ, раненитѣ и останалитѣ войски. Подобенъ порядъкъ е билъ приетъ отъ Ксенофонта, вслѣдствие на опасностьта да бѫдатъ нападнати отъ всѣка страна и въ всѣко врѣме. Когато Гърцитѣ встѫпили въ планиниста мѣстность, съ разни тѣснини, то Ксенфонтъ е билъ принуденъ да измѣни своя *походно — боеви* порядъкъ, като приближи фасоветѣ отъ странитѣ и като удлъжи карето (чърт. 4). Всички тѣзи порядки сѫ нововведение въ тактиката на Гърцитѣ.

Прѣминуванието чрѣзъ дефиле (тѣсна долина) въ този порядъкъ е произлизало по слѣдующий начинъ: прѣди всичко влизали въ дефилето прѣднитѣ пентакостии или еномотии; подиръ тѣхъ обозитѣ, отъ двѣтѣ страни на които сѫ биле крайнитѣ („боковитѣ“) фаланги. По другата страна на дефилето, пентакоститѣ или еномотиитѣ сѫ се развърщали въ една линия, като се строили фронтъ. Дължината на този фронтъ е била поголѣма или помалка, въ зависимость отъ растоянието между крайнитѣ фаланги; слѣдов. и дълбочината на головнитѣ части е била различна: въ 4, 8 и 16 шеренги.

Тъй като при срѣща съ противника този порядъкъ трѣбвало да се прѣстроява въ боеви, на което се е искало доволно врѣме, отъ което неожиданно нападающия противникъ се е ползувалъ, то това накарва Ксенофонта да раздѣли войската си на ешалони (части) за движение. Ако противника напада единъ отъ ешалонитѣ, то останалитѣ продължаватъ движението си безъ задържка. Въ това дѣление отряда на ешалони за движение, се въплъщава идеята на сегашния авангардъ и аррйергардъ. Въ авангардъ всѣкога слѣдвали лѣгкитѣ войски.

За дѣйствия противъ противника, който билъ заелъ висотитѣ командующи надъ единствения пѫтъ за движение на Гърцитѣ, (въ Колхида), Ксенофонтъ отстѫпва отъ обикновенния и извѣстния тогава боеви порядъкъ, въ видъ на дълга развърната линия (фаланга). Въ обясненията си за невигодитѣ на тъзи линия, Ксенофонтъ е говорилъ: *„непрекъснатата линия сама по себѣ си ще се разстрой; на едно мѣсто поднеманието по баира е по удобно, въ друго — крайне затруднително. А пъкъ раскъсването на линията отнѣма бодростьта на войската. При движение въ една „сомкнута“ линия, неприятеля твърдѣ лѣсно може да я обхване отъ фланговетѣ. Дългия фронтъ, при малката дълбочина на строя, като се скъса въ едно мѣсто, води подирѣ си поражение на цѣлата войска. Ето защо, по хубаво е да се раздѣли войската на нѣколко колонни, които да се движатъ въ една* 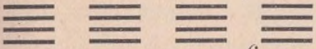 *линия, но съ такива интервали, щото фланговитѣ колонни да могѫтъ да обхванѫтъ неприятелското расположение. Всѣка колонна ще избере най удобното направление за движение, като се старае да достигне цѣльта ней дадена“.* Въ тѣзи думи на Ксенофонта се рисува сѫщия боевй порядъкъ, който и до сега се практикува и който се казва *строй дружината по ротно*, или *полка по дружинно* и пр.

Въобще, като суммираме всичко за похода на 10.000 Гърци, отъ които 6000—7000 души достигатъ своето отечество, ний намираме, че *движение по ешолонно, за да ся облѣчи отстѫп-*

лението прѣдъ неприятеля, обходи на неприятелскитѣ позиции въ планинскитѣ страни, порядъка за движение въ тѣснитѣ пространства, прѣдъ прѣвъсходна кавалерия, извръшвание на настѫпателни прѣминувания на рѣки, при най трудна обстановка — всичко това прѣдставлява такива примѣри за развитието на тактическото искуство, които ний не срѣщаме до това отстѫпление на 10000 Гърци. Въобще, това отстѫпление прѣдставлява цѣлъ рѣдъ нови, умѣли, умѣстни и полѣзни распорѣждания отъ страна на Ксенфонта, които и въ наше врѣме не се изгубили своето високо значение; ето защо, сподвижника на Юлия Цезаря, Антоний, въ трудната минута на своето отстѫпление прѣдъ Партянитѣ, извикалъ: *„Гдѣ си ти Ксенофонтъ“?*

Македонско военно дѣло и тактика при Филиппа и Александра Великий.

Македония до Филиппа е била страна, която е нѣмала правилно устройство, ни въ политическо, ни въ военно отношение. Военното искуство е имало сѫщия характеръ, както и въ Гърция, въ героическитѣ врѣмена и се е намирало на низка степень на своето развитие. Но Филиппъ произвелъ бързъ прѣвратъ въ учрѣжденията въ Македония и турилъ начало на славата и побѣдитѣ на сина си Александра.

Въ продължение на 8 години (368 — 360 прѣдъ р. Хр.) Филиппъ е билъ заложникъ въ Тива и се въспитвалъ при Епаминонда, подъ рѫководството на когото, той изучилъ военното искуство въ източинка му; запозналъ се съ военнитѣ учрѣждения и съ образованостьта на Грьцитѣ; тукъ той се е запозналъ съ политическата слабость на Гърция. Послѣ смъртьта на баща си, Филиппъ избѣгва отъ Тива, обезпечва Македония отъ вънъ, възстановява вътрѣшния порядъкъ и става царь въ 359 год. За усилванието на царската си власть, Филиппъ се старае да привлече къмъ трона висшето дворянство и устройва отъ тѣхъ *тѣлохранители.* Като е ималъ голѣма страсть къмъ военното дѣло, той направлява всичкитѣ си усилия да създаде силна и добрѣ устроена войска, която да бѫде послушно орѫдие за достигание на вънишнитѣ свои цѣли. Слѣдъ като усмирява воинственитѣ плѣмена въ Иллирия и въ Тракия, той, въ сражението при Херонея, туря край на политическото сѫществувание на Гърция.

По вѫтрѣшния си характеръ, въорѫженитѣ сили на Македония се отличавали отъ милицитѣ на республиканската Гърция съ това, че тѣ се *съдържали и въ мирно врѣме.* Армията на Филиппа е състояла отъ ополчения, съставени отъ природни Македонци и отъ наемни дружини, които сѫ биле събирани въ Грьция, Тесалия, Епиръ и въ други области на Балкански Полуостровъ. За формирувание на *пѣхотата*, страната била раздѣлена на 6 окрѫга, които сѫ давали, всѣки, по единъ полкъ, въ 4000 души. Този полкъ се е наричалъ ту *фаланга*, ту *таксисъ*. *Кавалерията* прѣимуществено се е съставлявала отъ македонското дворянство. По числото на 15-тѣхъ окрѫга, които биле учрѣдени за комплектованието на кавалерията, формирували 15 *илоса* (ескадрона), силата на които се е простирала отъ 180 до 250 души всѣки. Както въ кавалерията тъй и въ пѣхотата сѫществували отборни войски, които сѫ се наричали *агеми, песетери* и *етери* (братя, сподвижники на царя).

Пѣхотата при Филиппа и при Александра се е дѣлила на тѣжка — *оплити*, отъ които собственно се е съставлявала знаменитата Македонска фаланга, срѣдня — *гипаспити* и *аргираспиди* (сребърнощитники) и *лѣгка*. Часть отъ гипаспититѣ, (*3000*) и всичкитѣ аргираспиди се образували *пѣша агема* и съставлявали *постоянната войска*.

Казанитѣ 6 таксиса или фаланги тѣжка пѣхота, биле въорѫжени подобно Грьцкитѣ оплити, само че Македонската пика — *сарисса* е имала дължина въ 24 фута ($10\frac{1}{2}$ арш.); освѣнъ това, оплита е ималъ мечь, съ който е можалъ да сѣче и да мушка и щитъ въ человѣческий ръстъ.

Македонската фаланга оплити е била способна само за отбранителни дѣйствия, но положително да рѣшава удара — тя не е била способна; по тѣжестьта на своето въорѫжение и по дълбочината на построението, била лишена отъ подвижность. Вслѣдствие на това, въ походитѣ на Александра въ Азия, тя е изгубила всѣкакво значение, тъй като тамъ се поискало бързина въ движенията и Александръ наченалъ да я употрѣбява за гарнизони въ заетитѣ градове, а на първо врѣме, тя служила, — въ врѣме на боя, — като прикритие, задъ което сѫ се събирали разстроенитѣ части. Гипаспититѣ биле най надѣжната пѣхота въ македонската армия на Филиппа и на Александра; тѣ биле въорѫжени съ кѫсо орѫжие, което показва, че тѣ имали назначение да дѣйствуватъ противъ неприятеля съ стрѣмителна атака и да го побѣдяватъ въ рѫкопашна борба.

Кавалерията се е дѣлила на *тѣжка*, *срѣдня — димахи* и *лѣгка*. Тѣжката македонска кавалерия се е назначавала да произвежда ударъ противъ кавалерията. Главното ѝ въоржжение се е състояло отъ кжсъ мечь и отъ пика. Коня и всадника сж биле покрити съ желѣзни панцири. Тѣжката кавалерия се е комплектувала прѣимуществено отъ македонското дворянство, което е испращало свойтѣ съвършеннолѣтни дѣца при царския дворъ. Тѣзи *етери* сж заемали първо мѣсто; съ тѣхъ всѣкога се е сражавалъ самъ Александръ. Тѣ се дѣлили на 8 илоса, по 200—225 души всѣки.

Часть отъ тѣжката македонска кавалерия била въоржжена съ сарисси. Този отрядъ отъ 800 до 1000 коня се наричалъ *сариссофори* и е ималъ назначение да произвожда силни атаки.

Срѣднята кавалерия — *димахитѣ*, сж дѣйствували и по пѣшему и по конному и биле въоржжени както пелтаститѣ (срѣдня пѣхота). Тѣ прѣдставлявали конни стрѣлки.

Лѣгката кавалерия се е формирувала прѣимуществено по наемъ и е имала различно лѣгко въоржжение.

Доброто снаряжение, навика за върхова ѣзда, който обладавали македонскитѣ всадници, давали възможность на конницата да дѣйствува съ стрѣмителна атака и съ ударъ. Затова македонската тѣжка кавалерия не се е бояла да се бори, не само съ неприятелската кавалерия, но е била страшна и за неговата пѣхота

Обучение. Особенно внимание било обърнато на обучението на войската въ мирно врѣме, което е било възможно въ Македония, тъй като е имало постоянна армия. Периодически войскитѣ сж се събирали на маневри, гдѣто съ дървено оржжие се разигравали примѣрни сражения по извѣстенъ планъ.

Особенно е достойно за забѣлѣзване обучението на пѣхотата къмъ дълги походи; оплититѣ сѫ биле длъжни да прѣминуватъ 28 километра въ денонощието, съ пълно снаряжение, съ запасъ продоволствие на нѣколко дена и съ котелки за варение на храна. Нѣма какво и да се говори за ползата отъ подобна подготовка на войската въ мирно врѣме. Войската на Александра е удивлявала съ бързината и продължителностьта на своитѣ маршове.

Тактическото искуство при Филиппа и Александра е запазило гърцкитѣ основи. Въ знаменититѣ си походи въ Мала Азия, Александръ е употрѣбявалъ извѣстнитѣ на Гърцитѣ строеве, въ видъ на фаланги, въ срѣдата на които е располагалъ тѣжката пѣхота, а по фланговетѣ прѣвъсходната македонска кавалерия. Александръ е употрѣбявалъ и уступна форма на строя (‾‾‾‾ ____), която великия тактикъ въ дрѣвния Гърцки миръ, Епоминондъ, създаде въ сражението при Левктра (372 г. до Р. Хр.).

Въобще може да се каже, че въ знаменититѣ походи на Александра, тактическото искуство малко се е усъвършенствувало. Но затова тѣзи походи сѫ до висока степень поучителни въ стратегическо отношение. Александръ Македонский, като *величайший стратегъ*, създаде стратегически начала и закони, които сѫ останали неизмѣнни и до наше врѣме.

Римско военно дѣло и тактика.

Отъ укрѣпенъ притонъ на грабители и бѣжанци, Римъ чрѣзъ война създаде господарство, чрѣзъ война го довежда до военно могущество, вслѣдствие на сѫщата война, той е турналъ край на сѫществуванието му. Ето защо и всичкия вътрѣшенъ животъ на Римъ се е развилъ на чисто военни начала. Римъ е наслѣдилъ Гърцката култура и е продължавалъ да развива военното дѣло, което довежда до висока степень на съвършенство. Апогея на развитието си римското военно дѣло достига въ войнитѣ съ Картагеннянитѣ. Марий (и приемницитѣ му) нанася жестокъ ударъ на прѣвъсходнитѣ военни учрѣждения на Римъ: той захваналъ да набира армията отъ бѣдния классъ, въ нея постѫпали раби и всевъзможни вагабонти. Почетното звание на войника пада и службата става занаятъ за печалба. Събранитѣ воиски принасяли клѣтва па вѣрностъ не на републиката и на отечеството, но на този военачалникъ, който ги е събиралъ и само по отношение къмъ него, нарушението на клѣтвата се е считало измѣна.

При основателя на Римъ — Ромула (754—717 до р хр.) всичкитѣ свободни граждани сѫ биле раздѣлени на три *триби*, а всѣка отъ тѣхъ — на десеть *курии*. Курията е прѣдставлявала основна единица — политическа и религиозна. Всѣка курия, въ случай, че трѣбало да се образува експедиционна армия, е давала отъ свободнитѣ граждани *центурия* пѣхота, въ 100 души и *декурия* конница, въ 10 души; по такъвъ начинъ се е образувала армията — *легионъ* отъ 1000 пѣхотинци и 300 конника, които биле прѣдвождани отъ царя. Принадлѣжность на легиона е била още отбрана дружина въ 300 души тѣлохранители (Celeres). При такава организация Римъ сѫществувазъ до Сервия Тулия (176 г. до Р. Хр.). Сервий — Тулий въвежда коренни реформи въ военната организация. Той раздѣлилъ всичкитѣ граждане на Римъ, съобразно съ състоянието и платимия данъкъ, на 6 класса.

Обучение. Римлянитѣ още отъ млади се приготовлявали за война; освѣнь единичната подготовка, биле введени упражнения въ военно-строевото образование. На марсовото поле, въ присѫтствието на военачалника, подъ ръководството на опитнитѣ войници обучавали: 1) на стойка и военний шагъ, бѣгъ, качвание по стрьмнитѣ баири съ пълно снаряжение или безъ него; 2) прѣскачание чрѣзъ ровове и прѣгради и плавание; 3) дѣйствие съ орѫжието; за тъзи цѣль въ земята вбивали колове, въ които обучавшитѣ се стрѣляли отъ лѫковетѣ. При тѣзи упражнения, въорѫжението било въ два пѫти по тѣжко отъ обикновенното, тъй щото, впослѣдствие, въ дѣйствителния бой съ неприятеля, орѫжието се е показвало твърдѣ лѣгко; найпослѣ 4) практикували сѫ се въ носка на голѣми тѣжести, производство на земляни работи, въ построявание на укрѣпени лагери, въ отбраната и въ атаката имъ. Освѣнь това, упражнявали се цѣли части и въ маневри на двѣ страни. „*Ако се вглъдаме въ всичко това*, казва историкъ Флавий, *то ще ся съгласимъ. че достигнатото отъ Римлянитѣ могѫщество не е било подаръкъ на щастието, но награда за усиленнитѣ трудове. Никога Римлянитѣ не прѣставали да ся учатъ и тѣхнитѣ военни игри сѫ биле серъозна подготовка за боя. Ето защо боя и не е прѣдставлявалъ нищо ново, нищо трудно за римлянина; може смѣло да ся каже, че учението на Римлянитѣ е нищо друго, освѣнъ сражение безъ проливание на кръвь, а сражението — кърваво учение.*“

Дисциплина. Пълното и безкрѣкословното повиновение на законитѣ, на правилата и на приказанията на началството съставлявало сѫщностьта на дисциплината и отстѫплението отъ тъзи дисциплина не е прѣминувало безнаказанно даже за твърдѣ високостоящитѣ лица. Вслѣдствие на такава дисциплина, Сципионъ Африканский е ималъ пълно право съ увѣренность да каже: *„отъ всичкитѣ сълдати, който се учатъ тукъ, нѣма да се намѣри ни единъ, който по първото мое приказание не се покачи на тъзи кула и да се хвърли отъ върха, съ главата на долу.“* Дисциплината се е поддържала съ строго опрѣдѣлени наказания и награди. Достойно е за забѣлѣзвание, че между другитѣ наказания, които сѫ биле налагани на младитѣ офицери, фигурира и тѣлесно наказание за небрѣжно испълнение на стражевата служба. Отъ тукъ се вижда какво значение отдавали Римлянитѣ на охранителната служба, въобще.

Въорѫжение. Както гърцитѣ, Римлянитѣ отколѣ имали нападателно и охранително въорѫжение. Къмъ първото се отнася: *мечъ, копие, гаста* — за рѫкопашния бой: *пращка, лѫкъ*, пилумъ (копие); къмъ второто: *щитъ, панциръ, шлемъ* и др. Най страшното орѫжие въ рѫцѣтѣ на Римлянетѣ сѫ биле *меча* и *пилума.* — Римския мечь е прѣтърпѣлъ нѣколко характеристически измѣнения: най напрѣдъ той е билъ доволно дълѫгъ, съ ѳдна острина и се правялъ отъ бронза; послѣ сражението при *Канна*, появява ся кѫсъ мечь, съ двойна острина и почти исключително желѣзенъ; той се носялъ чрѣзъ плечо или на поясни ремикъ отъ дѣсната страна. При този мечь е прѣминало славното врѣме на Римскитѣ легиони. Въ епохата на императоритѣ кѫсия мечь пакъ изчезва. Не помалко страшно оржжие е билъ Римския *пилумъ* — единъ видь копие, съ което се дѣйствували, като го хвърляли отдалечъ. Пилума е ималъ дървена дръжка съ желѣзенъ, пирамидално стѣсняющий се край. Дължината на пилума — около 3 аршина, тѣжестьта му — до $3^1/_2$ оки. При такава тѣжесть той е можалъ да се хвърля не подалечь отъ 10 шага. Пилума съ голѣма сила го хвърляли въ неприятелскитѣ рѣдове и ако той е прѣминувалъ неприятелскитѣ щитове, то произвождалъ опустошение въ рѣдоветѣ; ако ли е попадалъ въ щита, то отъ силата на тѣжестьта, отврыщалъ го е и по този начинъ е откривалъ войника за удари съ меча. Първитѣ стълкновения на Римлянитѣ съ Гърцкитѣ фалангити, които биле въоржжени съ сарисси, веднага показали прѣвъсходството на двѣтѣ Римски оржжия надъ сариссата, а страшнитѣ удари, които се нанасяли искуснитѣ Римски легионери като се сѣкли свойтѣ врагове като съ брадва, възбудили панически страхъ у Гърцитѣ. Освѣнь тѣжкия пилумъ, сжществувалъ още *лъгкъ пилумъ*, който можалъ да се хвърля на растояние до 40—50 шага. Този пилумъ у Римлянитѣ се е употрѣбявалъ когато трѣбало да се ограничатъ съ строго отбранителни дѣйствия и при защита на укрѣпление. Този пилумъ легионеритѣ хвърляли и поединочно и залпами по шереножно. Съ мечь и съ тѣжакъ пилумъ биле въоржжени легионеритѣ отъ тѣжката пѣхота, а съ лжкове, дротики и пращки — *велититѣ* и другитѣ части отъ лѣгката пѣхота. Велититѣ имали и мечеве. *Гастата* е родъ копие, което въ разно врѣме е съставлявало въоржжението, то на прѣднитѣ, то на заднитѣ линии. Охранителното въоржжение на легионера е състояло отъ кожанъ, а подирѣ желѣзенъ, панциръ; главата се е прикривала отъ високъ шлемъ, който се е налагалъ само въ врѣме на боя. Най послѣ, за отбивание на ударитѣ, за прѣдпазвание отъ мѣтателното оржжие, имали се щитове овални и четверожгълни.

Въоржжението на тѣжката, съобственно римската конница е състояло отъ копие или пика, панциръ и кржглий щитъ. Съюзническата конница е била въоржжена и снарядена различно отъ римската и въ духа на лѣгката конница; най забѣлѣжителния родъ отъ тъзи конница сж биле *катафрактитѣ* — както коня, тъй и всадника сж биле цѣли облѣчени въ металически чешуйчатъ панциръ.

Първата тактика у Римлянитѣ е била еднаква съ гръцката — т. е. фалангообразний порядъкъ за боя. Тъзи тактика е сжществувала до продължителната борба съ Етрусситѣ и съ Самнитянитѣ; но вслѣдствие на тѣзи войни явява се знаменитата *манипулярна* тактика на легиона. Фалангообразния легионъ, подъ влиянието на планинистата мѣстность на театра на войната, се распада на свойтѣ еволюционни единици — *манипули,* които се обръщатъ отъ това врѣме въ тактически единици т. е. въ единици които имали извѣстна самостоятелность и се управлявали отъ гласа на единъ человѣкъ; всѣка единица е имала 64 человѣка, — 8 по фронта и 8 шеренги въ дълбочина (черт. 6); при това, послѣднитѣ двѣ шеренги се съставляватъ отъ лѣгко въоржжени войници и се прѣдназначаватъ за самостоятелни дѣйствия. По този начинъ манипулярния строй на легиона се е образувалъ отъ нѣколко манипули, които сж се намирали една отъ друга на извѣстни интервали. По всѣка вѣроятность, сжщата планинска мѣстность е прѣдизвикала идеята за послѣдователното подкрѣпление на прѣдидущитѣ бойци съ послѣдующи, именно: появява се и дѣлението на легеона *на три линии*, всѣка отъ нѣколко манипули. Впослѣдствие, войнитѣ съ Пирра заставляватъ Римлянитѣ да увеличатъ отбранителната сила и устойчивость на манипулата, която направятъ въ сила до 120 человѣка, т. е. два пѫти по голѣма отъ първата.

Основанието и подробноститѣ на манипулярната тактика се заключавали въ слѣдующето: легиона, въ сила до 4000 человѣка, състоялъ отъ 30 манипули, отъ които 10 манипули, всѣка въ 120 души (всичко 1200), съставлявали първата линия, линията на *гастатитѣ*, (черт. 7) която се е формирувала отъ младитѣ легионери; втората линия сѫщо отъ 10 манипули, отъ сѫщата сила, както и първата, съставлявала линията на *принципитѣ*. Тѣзи манипули сѫ се формирували отъ войници не по-стари отъ 40 години, но които се приемали участие въ походи и въ войни. Най послѣ — резервъ, или третата линия — *триариитѣ*, — състояла отъ 10 манипули, всѣка отъ 60 души. Тѣ сѫ се съставлявали отъ войници на възрастъ отъ 40 до 45 години, най-стари по служба и които сѫ бивали въ войни и сѫ се отличили. Освѣнь това, принадлѣжность на легиона сѫ билѣ команди отъ *велити* (всѣка — 40 души), които сѫ се формирували отъ най-младитѣ войници. Първитѣ три линии легионери сѫ съставлявали собственно *линейната*, а послѣднитѣ — велититѣ — лѣгката пѣхота.

Строя на манипулата е билъ колонна, въ която по фронта 20 человѣка, а въ дълбочина 6 шеренги; 6-та и 7-та шеренги сѫ съставлявали отъ велититѣ, ако послѣднитѣ не биле разсипани или ако не сѫ биле формирувани въ команди за друго назначение. На всѣкий войникъ се е считало по фронта 6 фута, а манипулата всичко е заемала около 120 фута или 50 шага. Манипулата се е дѣлила на по дрѣбни части за еволюционни цѣли. За походни движения и за други случаи, манипулата е можала да вздвоява рѣдоветѣ и тогава фронта ѝ се е умалявалъ въ два пѫти. За по усиленно дѣйствие съ пилума, шеренгитѣ, — наопаки, — можали да получатъ въ два пѫти по голѣмо число бойци, като влѣзѫтъ четнитѣ шеренги въ нечетнитѣ, което е било лѣгко и удобно, вслѣдствие достатъчното мѣсто, което се е полагало на единъ войникъ.

Всичкитѣ 30 манипули на легиона, както се каза, сѫ се строили въ три линии, въ всѣка по 10 манипули, при това манипулитѣ отъ 1-та и 2-та линии отстояли една отъ друга на интервали равни на фронта на манипулата; манипулитѣ отъ послѣдующитѣ линии, се располагали противъ интервалитѣ; — линия отъ линия на растояние равно на тройната дълбочина на манипулата (до 50—60 шага). Тъй построения легионъ е заемалъ по фронта до 2400 ф. или около 1000 шага, а въ дълбочина до 100—120 шага. Съ просто умаляване на интервалитѣ между манипулитѣ, можало е да се умали дължината на фронта до 500 шага, а ако се вздвоятъ рѣдоветѣ въ манипулитѣ, то фронта е можалъ да достигне до 250 шага. (Черт. 7).

Водението на боя отъ легиона се е заключавало въ слѣдующето: подъ прикритието на велититѣ, които сѫ биле отпрѣдъ, на растояние 100—200 шага и които обстрѣлвали неприятелскитѣ лѣгки войски, — легиона е построявалъ боеви порядъкъ, а послѣ се е движалъ напрѣдъ. Първата линия на гастатитѣ, щомъ се е приближавала до неприятеля на растояние 10 шага, хвърляла е пилума и послѣ незабавно е начевала сѣчение съ меча. Очевидно е, че частитѣ отъ неприятелския боеви порядъкъ, които сѫ биле противъ интервалитѣ, или съзнателно или неволно, влизали въ интервалитѣ, вслѣдствие на което силно се разстройвали. Въ този моментъ на боя се е появявала 2-та линия, линията на принципитѣ, която е ударяла въ разстроенитѣ и стиснатитѣ неприятелски части. Послѣ успѣшна атака, начевало се е прѣслѣдване, което се вело отъ велититѣ и отъ конницата. Ако атаката, или отбранителния бой сѫ се свършавали неуспѣшно, то послѣ отстѫплението на 1-та линия, въ боя е встѫпала 2-та линия, принципитѣ, която е пропущала чрѣзъ своитѣ интервали отстѫпающитѣ части. Ако принципитѣ биле припуждавани да отстѫпатъ, то слѣдующия ударъ се произвождали устроившитѣ се задъ линията на принципитѣ, или триариитѣ, гастати. Въ продължение на всичкото врѣме, когато се произлизали тѣзи дѣйствия, линията на триариитѣ е оставала на своето мѣсто на колѣни, прикрити съ своитѣ щитове. Когато първитѣ двѣ линии, послѣ повторителния ударъ неуспѣвали, тогава настѫпалъ момента да встѫпятъ въ дѣло триариитѣ. Като се пропущали чрѣзъ интервалитѣ си отстѫпающитѣ гастати и принципи, триариитѣ се поднѣмали и съ опуснати щитове и копия срѣщали противника, който се е готвилъ да празднува побѣдата. Нечаканото, за разстроения отъ прѣслѣдванието неприятель, встѫпание въ дѣло на прѣсни войски, вида на нова стройна фаланга отъ римски войници, произвождали потрѣсающе впечатление и почти всѣкога успѣха на боя се е склонявалъ на страна на римския легионъ. Отстжплението отъ боя се е произвождало подъ прикритието на велититѣ и на конницата, при това то се е начевало отъ единъ отъ фланговетѣ, по манипули, най напрѣдъ триариитѣ, послѣ принципитѣ и гастатитѣ.

Конницата на легиона, въ сила 300 души, се е формирувала изъ охотници, които се можали да се съдържатъ. Тя е състояла отъ 10 турми, които сж се строили въ една линия, на интервали равни на протѣжението на фронта. 10 турми сж заемали всичко около 400 шага. Всѣка турма е прѣдставлявала 10 всадника по фронта и три въ дълбочина; протѣжението на фронта на турмата около 60 шага. Въ врѣме на боя, легионната конница се е намирала на фланговетѣ на боевия порядъкъ, а лѣгката или на фланговетѣ или задъ линията на триариитѣ.

Сжщо тъй въ римския легионъ сж се изработили и други тактически форми по походнитѣ движения, по расположението войската на отдихъ, по стражевата служба и пр. и пр. Походното движение се е извръшвало подъ прикритието на особенни части, които сж обезпечвали движението (авангарди и арриергарди). Легиона е слѣдвалъ въ обща колонна по манипули, въ слѣдующия порядъкъ: 1-ва манипула гастати, 1-ва манипула принципи, 1-ва манипула триарии; послѣ, 2-ра манипула гастати, 2-ра манипула принципи, 2-ра манипула триарии; послѣ, трети манипули, четвърти и пр. тъй се произвождали фронталнитѣ маршове.

Фланговитѣ движения се произвождали въ три колонни (по числото на линиитѣ); при това, най близката до неприятеля е била колонната отъ манипулитѣ на гастатитѣ, срѣдната — отъ манипутитѣ на принципитѣ и третята колонна — отъ манипулитѣ на триариитѣ. Ако противника нечаканно се е появявалъ отъ страна на триариитѣ, то послѣднитѣ сѫ се спирали; чрѣзъ тѣхнитѣ интервални прѣминували принципитѣ и гастатитѣ и се е възстановявалъ по този начинъ нормалния боеви порядъкъ съ боева линия най близка до противника отъ манипулитѣ на гастатитѣ.

Независимо отъ строгото испълнение на тактическитѣ форми, римлянитѣ и съ други срѣдства и мѣрки сѫ се старали да обставятъ боя тъй, щото всичкитѣ шанси на успѣха да бѫдатъ на тѣхна страна. Тъй, тѣ избѣгвали боя, ако легионитѣ биле уморени; ако по нѣкой причини въ рѣдоветѣ на легиона се е забѣлѣзвала робость — отказвали сѫ се отъ боя и като се спирали прѣдъ неприятеля окопавали се. Обрьщало се е внимание на расположението боевия порядъкъ, относително направлението на вѣтъра, праха и слънчевитѣ лѫчи; при това, Римлянитѣ сѫ се старали всичкитѣ невигодни условия отъ този родъ да оставятъ на противника.

Сравнение манипулярния строй на легиона съ фалангообразния.

Като разглѣдахме въпроситѣ за въспитанието, обучението, тактическитѣ и уставни форми, както и въпроситѣ за водяние на боя отъ фалангата и отъ легиона, ние имаме сега пълна възможность да проведемъ паралель между тѣзи два дрѣвни строя и отъ сравнението имъ да оцѣнимъ боевитѣ достоинства на единия и на другия.

Прѣди всичко, трѣбва да се забѣлѣжи, че легиона като се е формирувалъ по принципа на общеобязателната воинска повинность, заключавалъ е въ себѣ си цвѣта на населението. При помощьта на упражненията и на строгата дисциплина, както и чрѣзъ строгитѣ наказания и съобразнитѣ награди, — отъ легионеритѣ сѫ се подготовлявали искусни единични войници, които сѫ биле въспитани въ духа на боевото другарство и братство и на безпрѣкословното повиновение на старшитѣ. При такива условия, ако легионера се е сражавалъ въ масса, то той е билъ способенъ да се обърне въ проста машина, слѣпо испълняюща приказанията на началството.

Въорѫженитѣ съ пилумъ и мечь легионери имали прѣдъ себѣ си въ бой или варвари, еднообразно въорѫжени (само мѣтателно: лѫкъ, пращка, или само рѫкопашно: брадва копие и проч.), или пъкъ фалангери, които биле въорѫжени съ тѣжката и дълга сарисса, която е обрьщала фалангита въ простъ станокъ на това орѫжие. Противника на легионера е ималъ или само коляще орѫжие или само рубяще, или мѣтателно, а легионера е ималъ и едното и другото, и той съ тѣхъ е можалъ да дѣйствува почти едноврѣменно. Щомъ легионера се срѣщне съ противника, пилума поразява фалангата и подготвя удара за меча; при това, пилума на половина рѣшава дѣлото; почти мгновенно послѣ дѣйствието на пилума, начева се дѣйствието на меча. Напраздно варваритѣ и фалангеритѣ се стараяли да противостоятъ на легионера, който по въорѫжението си самъ се е равнявалъ на двама, на трима отъ противницитѣ. Ако къмъ това прибавимъ ловкостьта, искуството и силата при нанасяние удара отъ Римлянина, както и другарската силна свръзка, вслѣдствие на която никой нѣма да остави своя другаръ въ опасность, то ще стане ясно прѣвъсходството на легионера прѣдъ фалангита.

Да сравнимъ сега боевитѣ порядки и тактическитѣ способности на легиона и на фалангата.

Извѣстно е, че легиона който се е строилъ въ три линии манипули, е образувалъ боеви порядъкъ съ сила до 4000 души, които по фронта сѫ имали 1000 шага, а въ дълбочина до 120 шага. Почти сѫщата сила е имала и фалангата (4096 души), която се е строила въ дълга линия колонни, до 16 шеренги дълбочина и е имали по фронта до 350 шага, а въ дълбочина до 20 шага. Слѣдователно, Римския легионъ заема по фронта почти толкова, колкото заематъ три фаланги, т. е. 12000 фалангери. Да си прѣдставимъ, че 12000 масса се движи противъ легиона и спорѣдъ въорѫжението първитѣ петь шеренги (3840 д.) държатъ сарисситѣ отпуснати. Отъ първи поглѣдъ струва ни се, че въ първия моментъ легиона като противопоставя първата линия манипули (1200 души) трѣбва да бѫде смазанъ; сѫщо трѣбва да бѫдѫтъ смазани послѣдователно и другитѣ линии, по части. Тъй щото, фалангата като че е била съвършенъ строй, който прѣдставлява прѣимущество въ физическо, материално отношение (повече хора противъ по малко). Намирали се фалангата въ отбранително или въ нападателно положение — все едно —, но противъ всѣки нападающъ легионеръ е имало двама фалангера и 10 сарисси. Показвало се по този начинъ, че легиона не е ималъ сила да противостои на фалангата, да срѣщне този гѫстъ лѣсъ отъ копия. Но независимо отъ това, въ продължение на нѣколко вѣка, легиона всѣкога е тържествувалъ надъ фалангата. Прѣвъсходството на първия наглѣдно се е изразило въ продължителната му побѣдоносна борба съ най добрѣ урѣденитѣ и организуванитѣ Гърцки фаланги. Да разглѣдаме причинитѣ на това тържество.

Ако направимъ просто съпостановление на двата боеви порядъка въ периода на стълкновението, то ще видимъ, че около половината отъ фалангеритѣ, противъ интервалитѣ на легиона, е произваждала ударъ (при атаката) въ пусто пространство, или пъкъ противопоставяла е сарисситѣ си противъ мѣста, въ които е нѣмало противника. Освѣнь това, $^2/_3$ отъ фалангеритѣ (заднитѣ шеренги) сѫ биле прости зрители на боя и повече бъркали на първитѣ шеренги които сѫ се сражавали, отъ колкото имъ помагали. И тъй, ние виждаме, че отъ 12000 фалангери, които сѫ биле противъ легиона, само незначителна часть (около 190 — 400 души) е приемала непосрѣдственно участие въ стълкновението; противъ себѣ си тѣ сѫ имали двѣтѣ шеренги на манипулитѣ на гастатитѣ. Виждаме слѣдователно, че разликата между числото на борцитѣ значително се намали и даже изравни. При равенство на силитѣ, легионеритѣ сѫ имали грамадни прѣимущества надъ фалангеритѣ. Тѣжко въоржженитѣ фалангити сѫ биле способни да произвождатъ само мушкание право предъ себѣ си и като стѣснени отъ тѣжкото въоржжение, както и отъ голѣмата сомкнутость па строя, тѣ не можали да дѣйствуватъ съ сариссата въ разни страни. А пъкъ легионеритѣ сѫ биле еднакво способни и искусни, както въ хвърлянието на страшния цилумъ, тъй и въ сѣчението съ меча. Още първия залпъ съ пилума безжалостно е унищожавалъ неприятелскитѣ рѣдове. Ако допуснемъ, че хвърлянието на пилума е ставало когато острията на сариссите сѫ биле прѣдъ легионеритѣ, — то пилума е пронизвалъ първитѣ 5 рѣда, т. е. тамамъ това число фалангери, които сѫ приемали непосрѣдственно участие въ стълкновението. Послѣ този залпъ, почти мгновенно, като сѫ се пазяли съ щитоветѣ си отъ трудно управляемитѣ дълги сарисси (които на близко растояние повече сѫ стѣснявали фалангеритѣ), легионеритѣ отклонявали сариссите на страна, вмѫквали сѫ се въ рѣдоветѣ и начевали да сѣкѫтъ беззащитнитѣ фалангери. Въ тъзи минута фалангеритѣ сѫ биле въ страшенъ безпорядъкъ: едного пилума убилъ, другиго ранилъ, на трети отвърналъ щита; заднитѣ шеренги напраздно сѫ се стараяли да помогнатъ на прѣднитѣ; това тѣ не можали да направятъ вслѣдствие на голѣмата тѣснота; старанието имъ да помагатъ, само е увеличвало и безъ това голѣмата тѣснота. Тѣзи задни шеренги сѫ биле принудени търпѣливо да чакатъ истреблението на прѣднитѣ си другари и тогава вече да се биятъ, или съ други думи, да се подложатъ на сѫщото истребление.

При такива условия на стълкновението, може да се каже, че 400 римски войници, които срѣщали фалангитѣ, се равняватъ на 800 души фалангери; послѣднето за това, че легионера почти едноврѣменно е дѣйствувалъ и съ страшния пилумъ и съ истребителния мечь.

Какво се правили фалангеритѣ, които сѫ се врѣзвали въ интервалитѣ на легиона? — Отъ първи поглѣдъ струва се, че тѣ се можали чудно да експлоатиратъ положението въ което сѫ биле, като ударятъ въ флангъ и въ тилъ на манипулитѣ. Но за да стане това, трѣбвало е фалангата да се дѣли на дрѣбни единици, при помощьта на които би могла да строи колонни въ различни страни. Трѣбвало е да бѫде тя подвижна. А пъкъ въ дѣйствителность нищо подобно не е било. Неподвижната, тѣсната масса на фалангата не е можала да дѣйствува къдѣ фланговетѣ. А пъкъ легионеритѣ сѫ можали да дѣйствуватъ въ различни направления (въ флангъ и въ тилъ на противника). Интервалитѣ между манипулитѣ, при това, умалявали и сѫ се запълняли отъ отстѫпающитѣ велити. Освѣнъ това. когато противника се е врѣзвалъ въ интервалитѣ, то излизали напрѣдъ манипулитѣ отъ втората линия (принципитѣ), които се ударяли на неприятелския фронтъ или на фланга и тила, ако неприятеля е обхващалъ манипулитѣ на гастатитѣ. За да избѣгнатъ неудобствата на интервалия строй. Римлянитѣ понѣкога практикували и запълняние на интервалитѣ отъ манипулитѣ на принципитѣ. Тъй щото, ако по обстоятелствата трѣбало да се получи фалангообразенъ строй, то това е ставало твърдѣ лѣсно и скоро, благодарение на построението на легиона и гѫвкостьта и подвижностьта му. И тъй, по необходимость легиона е можалъ да се обърне въ фаланга, но фалангата, ни по въорѫжението си, ни по неподвижностьта и неповоротливостьта си, не е била способна да прѣмине въ манипуларенъ строй.

Но не само по своитѣ еволюционни способности легиона е прѣвъсхождалъ фалангата. Линията на манипулитѣ, които сѫ стоели на извѣстни интервали една отъ друга, биле способни да дѣйствуватъ по най разнообразна мѣстность, на всѣкадѣ гдѣто е можалъ да дѣйствува человѣкъ. А пъкъ фалангата е дѣйствувала само на равна, открита и не прѣсѣчена съ естественни прѣпятствия мѣстность; най малкитѣ мѣстни прѣпятствия растройвали фалангата и въ повечето случаи това е произлизало именно тогава, когато легионеритѣ хвърляли пилума и се пристжпали къмъ меча.

Да видимъ сега способноститѣ за маневрирвание на двата боеви порядъка.

Интервалитѣ както между отдѣлнитѣ хора, тъй и между манипулитѣ и линиитѣ, при подвижностьта на легионеритѣ, при отличното имъ обучение по единочка и въ масса, се давали възможность на легиона лѣсно и удобно да съсрѣдоточава силитѣ си на този или на онзи флангъ, въ зависимость отъ обстоятелствата. Както видѣхме, усилванието на фронта, съ цѣль да се произведе рѣшителенъ ударъ, е ставало съ просто движение и влизание на заднитѣ линии въ интервалитѣ. Ако пъкъ е трѣбвало такова усилвание да стане на единъ отъ фланговетѣ, то заднитѣ линии, които не сж влизали въ бой, повръщали се „надѣсно“ или „налѣво“ къмъ фланга. Тъй щото, важния маневръ на дрѣвнитѣ велики полководци (Александръ Великий, Епаминондъ и проч.) за ударяние въ флангъ на неприятелското расположение, е ставалъ съ манипулярния строй по твърдѣ простъ начинъ.

Очевидно е, че фалангата не е била способна къмъ подобно маневрирвание. Само гения на великитѣ полководци е можалъ да извлѣче отъ този неудобенъ строй срѣдства за маневрирвание. Собственно не въ самата фаланга тѣ се намѣрвали тѣзи срѣдства, а въ придаточнитѣ части на фалангата, които тѣ сж създавали. Тъй напр., Александръ Великий на дѣсния или на лѣвия настжпателенъ флангъ всѣкога е располагалъ отбрана пѣхота и прѣвъсходната македонска кавалерия, които по дълбочината на строя твърдѣ сж се приближавали къмъ легионната манинула. Дълбоката 16 шереножна фаланга никога не се е употрѣбявала отъ Александра за маневрирвание. Неподвижната фаланга е служила да срѣща удара на противника на мѣстото, гдѣто е стояла, или е изобразявала отъ сѣбе си една стѣна, единъ щитъ, задъ когото безопасно произлизали маневритѣ на кавалерията и на отбраната пѣхота.

Ако противъ легиона е била само една или двѣ фаланги, то тѣхното положение въ врѣме на боя е било твърдѣ затруднително, вслѣдствие на това, че легиона като е ималъ по-дългъ фронтъ (1000 шага) отъ двѣтѣ фаланги (около 700 шага) можалъ е да обхване фалангитѣ въ флангъ и да удари даже въ тилъ. Нѣма никакво съмнѣние, че за да може фалангата това да направи, тя трѣба да има значително прѣвъсходство въ силитѣ (въ 4 пѫти). Но и въ такъвъ случай заднитѣ манипули всѣкога сѫ можали да прѣдупрѣдятъ този ударъ въ флангъ или въ тилъ. Писателитѣ, които разглѣждатъ свойствата на манипулярния строй, казватъ, че легиона никога не е можалъ да се обхване въ флангъ отъ фалангата.

Легиона е билъ способенъ да възобновява боя послѣдователно, като въвежда въ сражението все подобритѣ по качества и прѣсни войски; той е билъ способенъ да повтаря удара и разумно, своеврѣменно да поддържа и да подкрѣпява прѣднитѣ войници и да ги смѣнява въ случай на нужда. А пъкъ въ фалангата всичко е било приспособено за произвеждание на единъ силенъ ударъ. Ако този ударъ е бивалъ несполучливъ — то тактическата пригодность на фалангата се е обръщала въ нула.

Легиона е ималъ специаленъ резервъ (заднитѣ манипули), когото фалангата не е имала.

Малката числителность на тактическитѣ единици въ легиона (манипули), сѫществуванието на тѣсна органическа свързка между тѣзи единици въ дълбочина (когорта) и по фронта (50 шага интервалъ), сѫ допущали контроль, слѣдение за хода на боя и удобно управление на линиитѣ. А пъкъ фалангата, която е прѣдставлявала неповоротлива масса, не е можала да се управлява отъ рѫководящата воля на полководеца.

Въ началото на боя, лѣгката пѣхота (велити) на легиона е очистявала фронта само когато противника се е доближавалъ на растояние на което е билъ дѣйствителенъ пилума (10 шага). Това тя е можала да направи твърдѣ скоро, благодарение на интервалитѣ между манипулитѣ. А пъкъ лѣгката пѣхота на фалангата като се е скривала задъ флянговетѣ (при очистванието на фронта), трѣбало е много по отрано да начене отстѫплението. Слѣдователно, по условията на тактическия порядъкъ, Римлянитѣ се можали по продължително врѣме да ведѫтъ бой съ мѣтателното орѫжие (лѫкове, прашки дротики) отъ колкото фалангеритѣ. При такива условия и самото нахвърляние на легионеритѣ върху фалангата е ставало безнаказано за тѣхъ.

Послѣ всичко казано, да направимъ едно общо заключение за свойствата на манипулярния легионъ.

Легиона е допущалъ възможность да се извлекѫтъ отъ всѣки легионеръ всичкитѣ негови боеви способности. Всичко което е служило за съхраняване за по дълго врѣме, нравственнитѣ и материалнитѣ сили на легиона, е било строго расчитано и въ съвършенство испълнявано. Водението на боя е ставало съ строга послѣдователность, съ смисълъ и съобразно съ положението на дѣлото въ различнитѣ минути на боя. Легиона е билъ гибжкъ, способенъ къмъ маневрирания, подвиженъ, способенъ да повтаря удара и да възобновява боя съ всѣ по̀-добри и прѣспи войски. Той е можалъ да дѣйствува на всѣкаква мѣстность и е извличалъ отъ нея всичкитѣ вигоди, тоито тя е можала да даде. Ако прибавимъ къмъ това въоржжението, обучението, въспитанието и строгата дисциплина, духа на която е тѣсно свързвалъ массата на легиона, то тогава ще разберемъ всичкото прѣимущество на манипулярния строй прѣдъ фалангообразния. Не напраздно единъ дрѣвенъ писателъ като разглѣжда достоинствата на манипулярния строй въсклицава: *„Само боговетѣ се можали да внушжтъ на Римлянитѣ подобенъ строй.“* И дѣйствително, този строй е билъ до толкова съвършенъ, щото Римлянитѣ се можали да водятъ съ него упорни и побѣдоноси войни и безъ гениални полководци. Съ подобни легиони Римскитѣ консули сж се осмѣлявали да воджтъ война съ цѣли народи и съ величайшия гений, какъвто е билъ Анибалъ.

Въ 2-та Пуническа война (218 год. до Р. Хр.) легиона захваща да търпи поражения отъ фалангитѣ на Картагенянитѣ, подъ началството на Анибала. Да видимъ какъ се е сражавалъ Анибалъ съ този неудобенъ строй и кэкъ той е земалъ върхъ надъ легиона.

Въ всичкитѣ сражения съ Римлянитѣ, тактическото искуство на Анибала се е заключавало въ стрѣмлението му да удържи въ ржцѣтѣ си *инициативата*, т. е. да принуждава противника да захваща и да веде бой тогава, тамъ и тъй, — когато, гдѣто и както Анибалъ е искалъ. Анибалъ се старае да раздѣли римското боево расположение на части, които бие отдѣлно. Въ врѣме на боя, въ рѣшитѣлния, въ важния пунктъ той всѣкога испраща отбрана войска — кавалерия и почти всѣкога въ прѣвъсходно число. Часть отъ войската, която съставлява боевия порядъкъ, обикновенно пѣхотата — и имено центра ѝ — испълнява демонстративно назначение: тя само залъгва римската пѣхота въ приготвения капанъ. Въ това сѫщото врѣме фланговитѣ части, които обикновенно сѫ състоели отъ отбрана пѣхота, сѫ имали назначение да обхванатъ неприятелскитѣ флангове, а кавалерията, която е успѣвала да прогони неприятелската кавалерия, ударя на противника въ тилъ. Обикновенния резултатъ отъ такива съвмѣстни дѣйствия на пѣхотата и на кавалерията е било пълното истрѣбяване на противника. Въ врѣме на боя, прѣди да настѫпи послѣдната критическа минута, Анибалъ се старае съ различни маневри да разчлени на части римския боеви порядъкъ, когото захваща да бие по части, отстранява своеврѣменната поддържка отъ резерва — триариитѣ.

Относително формата на боевия порядъкъ на Анибала, може да се каже, че въ началото на войнитѣ съ Римлянитѣ той строго се е придържалъ до фалангообразната тактика, но постепенно той прѣминува къмъ манипулярната. Въ продължение на 16 годишна война, Картагенянитѣ съвсѣмъ усвояватъ манипулярната тактика. Ако такъвъ военний гений като Анибала усвоява съвършенно манипулярната тактика, то това едно говори за голѣмитѣ достойнства на този строй.

Римско тактическо искуство въ епохата на Юлия Цезаря.

Още до Юлия Цезаря, въ римската тактика сѫ станали нѣкой измѣнения, съ които трѣбва да се запознаеме. Тѣзи измѣнения се заключаватъ: 1) въ увеличване числителностьта на конницата, която не влиза вече въ състава на легиона, а въ боевия порядъкъ образува отдѣлна масса; 2) Изчезва раздѣлението пѣхотата на родове и остава само линейна (тѣжка пѣхота), отъ която и се съставлява легиона; въоржжението на всичкитѣ пѣхотници става еднакво; лѣгкия пилумъ се исключва отъ въоржжението; 3) Подъ влиянието на войната съ Тевтонцитѣ, ставатъ измѣнения и въ тактиката на римския легионъ. Дивитѣ Тевтонски тълпи като се нахжлтвали въ интервалитѣ на манипулитѣ, прониквали се въ сърдцето на легиона и се начевали истрѣбяванието на легионеритѣ. Римскитѣ полководци не сж били въ състояние да се въсползуватъ отъ прѣимуществата на трилинейния боеви порядъкъ, а манипулитѣ сж били несъстоятелни да срѣщнатъ такъвъ натискъ. По този начинъ е изчезнала тактическата единица — манипулата и се е явила нова — *когорта*, която се е образувала отъ три манипули — 360 души. Впрочемъ силата на когортата се е колебала отъ 200 до 600 души. 10 Когорти — съставлявали легионъ, който, слѣдователно е можалъ да бжде отъ 2000 до 6000 души, а срѣдне — 3600 души.

4) Боевия порядъкъ на новия легионъ се е образувалъ така: Когортитѣ сж се строили въ двѣ и въ три линии съ интервали и съ дистанции; при това, всѣка когорта е имала манипулитѣ си турени нарѣдъ, съ дълбочина 10 шеренги. Това сгжстяване (въ три пжти) на строя на първия легионъ е било прѣдизвикано отъ желанието да се направи тактическата единица по-силна, по-устойчива и да се облегчи управлението на легиона.

Въ врѣме на Юлия Цезаря, силата на легиона се умалява до 2000—3600 души. Както и по-напрѣдъ, легиона състои отъ 10 когорти, които се раздѣлятъ на манипули, а тѣзи послѣднитѣ на центурии (всѣка около 10 души). Непремѣнна принадлежность на легиона сѫ съставлявали 520 коня и други животни, които се носяли палатки, лагерни принадлѣжности и часть продоволственни запаси.

Юлий Цезарь забѣлѣзва, че сомкнутитѣ когорти не сѫ удобни за всичкитѣ случаи на войната, а още повече, че той е нѣмалъ никаква вспомагателна, лѣгка пѣхота. Ето защо Юлий Цезарь организува особенна пѣхота — *Антесигнани.* Зема отъ всѣка манипула по 10 души, слѣдов. отъ когорта — 30 души, а отъ цѣлия легионъ — 300 души отбрани хора. Антесигнанитѣ сѫ имали назначение: да испълняватъ авангардната служба, службата на лѣгкитѣ войски, да поддържатъ конницата и въобще за особенно важни назначения. Антесигнанитѣ сѫ се освобождавали отъ носяние на снаряжението. Тѣ сѫ се употрѣбявали още за бързи движения, неожиданни нападения, и скоро заемание на важни пунктове. Освѣнъ тъзи отбрана пѣхота, Цезарь е ималъ още и друга отбрана часть, а именно първата когорта, която е била въ два пѫти по-силна отъ другитѣ.

Боевия порядъкъ на легиона при Цезаря е билъ сѫщия, както и по-напрѣдъ. Конницата пакъ начева да се строи по фланговетѣ на легиона. Юлий Цезарь е строилъ легиона: въ двѣ, три и даже четири линии когорти. Послѣднето построение, което е прѣдставлявало двоенъ резервъ се е практикувало, когато Цезарь е чакалъ обхватъ отъ страна на противника. Ние видѣхме по-напрѣдъ, че въ първата линия на легиона се располагали най-неопитнитѣ, младитѣ легионери, въ втората — по-опитнитѣ, и въ третята — боевитѣ ветерани. При Юлия Цезаря построението на когортитѣ въ боеви порядъкъ е ставало въ обратенъ рѣдъ, т. е. въ първата линия се туряли боевитѣ войници, а въ послѣднята — неопитнитѣ. Това измѣнение, спорѣдъ нѣкой историци, е станало вслѣдствие на това, че въ войнитѣ съ варваритѣ, първия рѣшителенъ ударъ е ималъ грамадно значение за хода на сражението; затова и първия ударъ се е произвеждалъ отъ най-добрата войска.

Боевия порядъкъ се е раздѣлялъ на *центръ* и на двѣ *крила*. Крилата обикновенно сѫ се съставлявали отъ добра, а центра отъ лоша войска. Атаката обикновенно се е начевала отъ крилата.

Трѣбва да се забѣлѣжи, че въ тъзи епоха римския легионъ е начепалъ да се ползува много отъ мѣстностьта. При отбранителнитѣ сражения Римлянитѣ се насипвали насипи задъ които се е располагалъ легиона; правяли се разни искуственни прѣгради, които се растроивали фалангообразния строй на противника.

Въ това врѣме нормалния прѣходъ (растояние преминато въ день) на легиона се е считалъ въ 20—22 километра. За испълнение на този прѣходъ, трѣбало е около 7 часа, при това, за движение се е употрѣбявало собственно 5 часа. Но твърдѣ често приученитѣ къмъ походенъ животъ легиони се извършвали много по голѣми прѣходи. Тъй, единъ пѫтъ Цезаръ съ 4 легиона направилъ 75 километра въ 30 часа; въ този прѣходъ легионеритѣ имали почивка само 3 часа. Другъ пѫть, единъ легионъ направилъ въ 9 часа 38 километра. Такива прѣходи сѫ твърдѣ усилешни (форсировани), ако земемъ въ внимание тѣжестьта на въоржжението. И сега, за нашата пѣхота, такива прѣходи сж по-голѣми отъ нормалнитѣ.

Походното движение (марша) е произлизало по слѣдующия начинъ. Прѣдъ легиона се е движилъ *авангардъ*, който е състоялъ отъ всичката конница, лѣгкитѣ пѣши войски, антесигнанитѣ, а по нѣкога и отъ когортитѣ, които се оставяли тѣжкото си снаряжение въ обоза. За наблюдение мѣстностьта и откриване на противника, авангарда е испращалъ прѣдъ себѣ си конни партии (турми), при които е имало проводници и офицери отъ щаба; тѣзи конни партии се движали и по пжтищата и отстранитѣ имъ. Растоянията на които сж се движали коннитѣ партии сж биле твърдѣ различни и понѣкога твърдѣ значителни (20—30—50 килом.). Авангарда е избиралъ мѣстото за лагера и го е распредѣлялъ между легионитѣ; за тъзи цѣль къмъ авангарда сж се прикомандирували команди (нашитѣ жалонери) отъ всичкитѣ легиони, подъ началството на особенъ трибунъ или на испълняющия длъжностьта на офицеръ отъ генералния щабъ. — Задъ авангарда е слѣдвала колонната на главнитѣ сили; задъ тѣхъ обикновенно се е движилъ обоза, а задъ него вече — $^1/_4$ отъ главнитѣ сили, която е съставяла *аррйергардъ*. (Черт. 8). Отъ тука се вижда, че настжпателното походно движение на римския легионъ е почти сжщото, каквото се практикува и сега у насъ и въ другитѣ Европейски армии, съ малки измѣнения. Разликата се заключава въ това, че легиона въ врѣме на движението не е билъ готовъ за бой; прѣдъ боя всѣки легионеръ е трѣбало: 1) да снѣме снаряжението и да го тури нѣкадѣ, 2) да извади щита, 3) да наложи шлема и да извади пилума. За всичко това трѣбало е врѣме, отъ което противника се е ползувалъ, като е нападалъ на легиона, когато той е билъ въ походенъ порядъкъ. За да се избѣгне това, Римлянитѣ често сѫ се движили въ боеви порядъкъ, ако мѣстностьта е позволявала.

Ако легиона послѣ неуспѣшното сражение трѣбало да отстѫпи, то *отстѫпателния* маршъ се е извършвалъ по два начина: или най напрѣдъ испращали всичкия обозъ съ особенно прикритие (както и у насъ сега) и послѣ се движали легионитѣ съ аррйергардъ, или пъкъ се отстѫпали въ видъ на каре (□) вѫтрѣ въ което сѫ биле обозитѣ, а лѣгкитѣ войски и кавалерията сѫ биле отвънъ (първия походенъ порядъкъ на Ксенофонта). Ако противника силно е нападалъ, то отдѣлни когорти или легиони сѫ оставяли карето, за да отблъснатъ противника. (Черт. 9).

Фланговия маршъ, който се е изврьшвалъ по сѫщия начинъ, както и у насъ, се е заключавалъ въ движение къмъ фланга на кратко растояние. Съ просто повьрщание на дѣсно, или на лѣво се е получавалъ походния фланговъ порядъкъ. Отъ страна на колонната (линията) която е била най близко до противника, сѫ се испращали особенни охранителни части (нашия „*бокови авангардъ*“); въ крайната, най отдалечената отъ противника, е билъ обоза съ особно прикритие. (Черт. 10).

Когато легиона е пристигалъ на мѣстото за лагеръ, той е укрѣпявалъ, горѣ-долу, лагера съ окопи. Авангарда е прикривалъ това окопавание. Послѣ това, легионитѣ сѫ се располагали въ укрѣпения лагерь, като се оставяли отвънъ конни партии за наблюдение на противника. Както денемъ, тъй и нощемъ пѣхотата е държала караули и постове вънъ и вѫтрѣ въ лагера. Почти по сѫщия начинъ произлиза охранението на бивака и въ наше врѣме.

Римско тактическо искуство при Императоритѣ.

При римскитѣ императори силата на легиона се колебае между 5000 и 6000 души. Както и понапрѣдъ легиона се дѣли на 10 когорти, които отъ своя страна се дѣлятъ на центурии (60 въ легиона). Първата когорта състои отъ два пѫти повече отбрани войници. Това нововвеждание е станало за усилването на фланговата когорта, съ която се е произвеждалъ главния ударъ. На тъзи когорта се давали и отдѣлни важни назначения и командировки. Тъй като легионитѣ къмъ това врѣме сѫ биле расположени по границата, то за да ги направятъ по самостоятелни придаватъ имъ по три турми кавалерия (120 души).

Въобще може да се каже, че въ врѣме на императоритѣ легиона начева да пада, а това послѣдното е довело значителни промѣнения на въоржжението. Тъй, полѣгка-лѣгка се унищожава прѣдохранителното въоржжение; това измѣнение произвежда цѣлъ превратъ въ римската тактика. Прѣдохранителното въоржжение, наедно съ доблестьта на първия легионеръ, е давало възможность на легиона да веде бой на близки растояния, а сега — духа пада, грозния пилумъ и страшния Римски мечь изчезватъ; вмѣсто тѣхъ явява се оржжие съ което легионера може да поразява противника отдалечъ. Новото въоржжение измѣнява манипулярния строй и го приближава къмъ непреривния на фалангата. Римското тактическо искуство пада и Римлянитѣ прѣминуватъ отъ настѫпателна къмъ строго *отбранителна* тактика.

Още при императора Августа, легиона се е строилъ въ боеви порядъкъ, като е ималъ когортитѣ въ двѣ линии, съ два пѫти по-малъкъ интервалъ отъ дължината на фронта на когортата. Но послѣ, отъ врѣмето на Трояна (98 — 117 година послѣ Р. Хр.) напълно се въстановява фалангообразния легионъ. Всичкитѣ 10 когорти се располагали въ една линия безъ интервали; първитѣ 4 шеренги състоели отъ тѣжко въорѫжени войници съ копия, а послѣднитѣ — отъ лѣгко въорѫжени съ мѣтателно орѫжие. Задъ пѣхотата се располагали мѣтателнитѣ машини, а задъ тѣхъ — когортитѣ на ветеранитѣ, — резерва.

Въ врѣмето на Адриана (117—138 година) легиона вече се строи въ пълна фаланга. Първитѣ 5 когорти, съставляватъ 4-тѣ прѣдни шеренги, а останалитѣ 5 — 4-тѣ задни шеренги. Имало е и 9-та шеренга съ лѫкове.

Въ края на III вѣкъ се забѣлѣзва желание за завръщание къмъ стария легионенъ порядъкъ. Захващатъ да строятъ когортитѣ съ интервали; придаватъ на легиона конница; боевия порядъкъ състои отъ двѣ линии и пр. и пр.; но това стрѣмление къмъ легионния строй се продължава недълго. Къмъ края на IV вѣкъ се явява *артиллерийски* легионъ, сѫщественна принадлѣжность на когото сѫ биле мѣтателнитѣ машини (караболисти, онагри), съ които се запълняли интервалитѣ между когортитѣ въ първата линия. Когортитѣ се съставлявали отъ 8 шеренги. Тритѣ първи и фланговитѣ рѣдове сѫ биле съставени отъ тѣжко въорѫжени (копия и лѫкове) войници; задъ тѣхъ стоели само съ лѫкове и най послѣ, послѣдната шеренга — отъ отбрани войници; въ срѣдата на когортата, между шеренгитѣ на лѫчницитѣ и отборнитѣ, се е располагалъ единъ онагръ съ 11 души прислуга. Конницата тоже е била въоржжена съ лѫкове. При такъвъ съставъ и въоржжение на легиона, пѣхотата приема нищожно участие въ боя.

Въобще пѣхотата въ този периодъ силно пада и прѣминува къмъ боязливата отбранителна тактика. Значението на кавалерията наченало все повече и повече да расте, тъй като само тя една е била способна за атака. Силния упадъкъ на пѣхотата и на тактическото искуство се продължава дълго врѣме и прѣминува къмъ срѣднитѣ вѣкове.

Тактическо искуство въ срѣднитѣ вѣкове.

Ние видѣхме, че при Римскитѣ императори се начена упадвание на тактическото искуство и че пѣхотата захвана да приема твърдѣ незначително участие въ сраженията. Послѣ паданието на западната римска империя (въ 476 год. послѣ Р. Хр.), упадванието на пѣхотата се забѣлѣзва на всѣкадѣ. Римскитѣ учрѣждения въобще, както и Римското военно устройство и тактика сж биле образецъ за всичкитѣ останали народи; ето защо, съ упадъка на пѣхотата и тактиката въ Римъ, се забѣлѣзва сжщото и въ другитѣ народи. Въобще може да се каже, че въ срѣднитѣ вѣкове (отъ паданието на западната римска империя), пѣхотата силно пада на всѣкадѣ. Тя отстжпва своето първенствующе мѣсто на кавалерията, която се явява главенъ, рѣшителенъ родъ оржжие. Кавалерията начева, веде и свършва сраженията, а пѣхотата е нищо друго освѣнъ нѣйна прислуга. Подъ думата войска се е разбирило само една кавалерия, а подъ пѣхота — слуги и обозъ. Всички които се стрѣмятъ къмъ слава и отличия, постѫпатъ въ кавалерията, а най неблагонадѣжния елементъ остава въ пѣхотата, която вслѣдствие на това съвършенно пада въ нравственно отношение. Унижението на пѣхотата довежда работата до тамъ, щото тя се оказва съвършенно негодна за бой. Но независимо отъ това, пѣхотата никога не е изчезвала отъ армиитѣ, макаръ, че по едно врѣме тя се явява само въ видъ на спѣшена кавалерия. Само въ края на срѣднитѣ вѣкове, въ войнитѣ за независимость на Недрландия и на Швейцария и въ религиознитѣ войни на Гусититѣ, — пѣхотата си възвръща първото значение.

Послѣ паданието на западната Римска империя, нейнитѣ побѣдители — Германскитѣ плѣмена — сѫ имали само пѣхота, но скоро тѣ трѣбало да създадатъ въ прѣвъсходно число кавалерия, тъй като Маджаритѣ наченали да произвѣждатъ нахлувание съ своята конница. Начеватъ се нашетствията на Хунитѣ и на различнитѣ Тюркски народи, които сѫ биле прѣимущественно конни; противъ тѣхъ непрѣменно трѣбва да има конница, която и нечеватъ да създаватъ въ голѣмо число тогавашнитѣ Европейски господарства, а още повече тѣзи отъ тѣхъ, които сѫ имали непосрѣдственни стълкновения съ Азиатскитѣ конници. Това е главната причина, че въ срѣднитѣ вѣкове кавалерията е на първи планъ и че тактиката на срѣднитѣ вѣкове е чисто *кавалерийска.*

Послѣ тѣзи общи думи, да прослѣдимъ тактическото искуство у нѣкой и други народи отъ срѣднитѣ вѣкове. Да видимъ най напрѣдъ тактиката въ Византия и въ Източната Римска Империя.

Византийска тактика.

Най добрата войска въ Византия сѫ биле *федератитѣ*, т. е. доброволно постѫпившитѣ на служба отъ различни народности които се населявали Балканския Полуостровъ (Българи, Гърци, Албанци, Сърби и пр.). Собственно войницитѣ въ армията сѫ се събирали отъ притѣсняемия, бѣдния классъ на населението и тѣ сѫ постѫпали въ пѣхотата, а свободнитѣ граждане се служили прѣимущественно въ кавалерията.

Пѣхотата е била въорѫжена съ лѫкове, при това, три или четери шеренги сѫ имали и копия. Лѫка се е считалъ едно отъ най важнитѣ орѫжия въ това врѣме. По̀-богатитѣ се имали и тѣжко прѣдохранително въорѫжение (панциръ и доколенни лати, щитъ). Лѫчницитѣ се имали и кратъкъ мечь (спорѣдъ Прокопа). Пѣхотата се е строила въ фаланга и ако и да е бивала многочисленна, но никога не е вела стрѣлковъ бой въ открито поле. Водението на боя напълно се е прѣдоставяло на кавалерията.

Забѣлѣжително е обстоятелството, че и много добрата кавалерия въ това врѣме е имала лѫкове, които употрѣбявала отъ конетѣ. Най важната часть на боя е билъ *стрѣлковия бой*, когото сѫ вели на едно мѣсто. Въ побѣдоносния манипуляренъ легионъ, стрѣлковия бой само е подготвялъ рѣшителния ударъ на пилума и меча, а сега — въ стрѣлковия бой се заключава сѫщностьта на боя.

Въ лѫка сѫ виждали каквото съвършенно орѫжие, съ което се искали и да начеватъ и да свършватъ сраженията отдалечь. Вслѣдствие на това, както сраженията, тъй и войнитѣ сѫ биле твърдѣ продължителни. Но имало е хора и тогава, които напълно се съзнавали и говоряли, че рѣшителното господство на лѫка и на стрѣлковия бой не прѣдставлява върхъ на тактическото искуство и че необходима е пѣхота въорѫжена съ рѫкопашно (хладно) нападателно орѫжие, — пѣхота, която да не избѣгва, а да търси сраженията.

Византийския историкъ Прокопий твърдѣ хвали тактическото искуство на Гърцитѣ въ това врѣме; той не намира думи да изрази искуството на лѫчницитѣ и не допуща съмнѣние, че тактиката въ този периодъ е стояла по високо отъ дрѣвнята легионна Римска тактика. Но тѣзи утвърждения на Прокопия се разрушаватъ отъ боевия опитъ на тѣзи расхвалени конни лѫчници, които не сѫ биле способни, нито въ едно сражение, да противостоятъ на добрата, (на първо врѣме) пѣхота на франкитѣ. Тѣзи фактове доказватъ, че тактиката на Византийскитѣ императори и полководци не е стояла така високо.

Въ това врѣме, Византийскитѣ императори Левъ IV Философъ, Никифоръ Фока и Константинъ Багрянородний съ удивително усърдие сѫ писали различни „*правилници*“ (регламенти), съ които наставлявали какъ да се формирува войската, къкъ да се обучава въ военното дѣло и какъ да дѣйствува на война. Но тѣзи „*правилници*“ показватъ, че самитѣ съставители малко се вѣрвали въ тѣхното испълнение, тъй като често исказватъ съжалѣния за прѣкрасното минало и се стараятъ да се съобразяватъ съ сѫществующитѣ обстоятелства.

Войската за която тѣ писали своитѣ прѣдписания се е състояла само отъ *кавалерия;* пѣхотата е прѣдставлявала безполѣзенъ обозъ. Помѣнуватъ и за пѣхотата, но като за нѣщо отвлѣчено, което не сѫществува. Независимо отъ това, императоритѣ хвалили дрѣвната Гърцка фаланга, на която се глѣдали като на съвършенъ строй за *желаемата* пѣхота. Съ други думи, по всичко се вижда, че и въ Византия тактическото искуство пада; забѣлѣзва се стрѣмление къмъ първитѣ несъвършенни строеве; макаръ че на практика едвали това е можало да стане, тъй като пѣхотата къмъ която трѣбало да се приложатъ тѣзи строеве, почти изчезва въ многочисленната кавалерия.

По тактиката на Императора Лева VI (глава 4), императорскитѣ войски, които се състоели само отъ кавалерия или отъ пѣхота, се дѣлятъ на три главни части, които се наричатъ *турми.* Всѣка турма се дѣли на нѣколко *друнгона;* всѣки друнгонъ — на нѣколко *бандона* (роти), които се дѣлятъ на центурии. Бандона въ срѣдне, е ималъ до 3 центурии — 200 —400 души, друнгона е ималъ до 3000, а въ турмата не повече отъ 6000 души.

Кавалерията трѣбвало да се строи въ една линия, съ 5—10 коня въ дълбочина, макаръ че до сега (въ дрѣвния миръ) тя се е строила не повече отъ 4 шеренги; голѣмата дълбочина (5—10) е била безполѣзна, но императора създава такъвъ строй, за да може да се избави отъ грамадната тълпа негодни войници. Отъ массата се избирали най добритѣ за да съставятъ първата шеренга, задъ която и располагатъ останалия непригоденъ елементъ.

Като се колебалъ мѣжду дрѣвнитѣ строеве и необходимитѣ въ неговото врѣме, императора е располагагъ турмитѣ или една до друга въ една линия или ги е строилъ една задъ друга. Послѣднето се касае само за кавалерията, която дѣйствува самостоятелно и влачи подирѣ си пѣхотата като безполѣзенъ товаръ. Построяванието на кавалерията въ линии е много по важно отъ колкото на пѣхотата. При такова построение кавалерията получва възможность да повтаря удара.

Тъй като и въ западна Европа, като наченемъ отъ X вѣкъ, главния родъ орѫжие е кавалерията, то по голѣмата часть отъ тактическитѣ правила, въ течение на дълго врѣме, иматъ прѣдъ видъ само нея. Ето защо, когато пѣхотата въскрьсва, то тя на първо врѣме захваща да се рѫководи отъ непригоднитѣ за нея тактически кавалерийски форми. По тъзи причина, трѣбва въ нѣколко думи да начертаемъ византийския боеви порядъкъ въ нѣколко линии.

При построяванието въ нѣколко линии, една задъ друга, явява се възможность да се отдѣли добрата часть на войската отъ лошата и да се располага добрата въ първата линия, която начева и веде боя. Но ако само първата линия трѣбва да изнѣсе всичката тѣгость на сражението, то тя трѣбва да бѫде самостоятелна и независима отъ заднитѣ линии. Всичко това се забѣлѣзва въ правилата на Императора Лева VI.

Въ първата линия се е намѣрвало не по малко отъ 4 различни части, съ отдѣлни названия и назначения, а именно: *курсори*, *дефенсори*, *плагиофилаки* и *гиперкирасти*. *Дефенсоритѣ* се съставлявали главната часть на линията и сѫ се назначавали да поддържатъ разсипанитѣ *курсори*, като се оставали въ „*сомкнутъ*“ строй. *Гиперкираститѣ* сѫ се располагали на фланга на дефенсоритѣ, отъ гдѣто по лѣсно се могли да дѣйствуватъ противъ неприятелския флангъ. На другия флангъ, отъ гдѣто не се мислѣло да се дѣйствува, сѫ располагали *плагиофилакитѣ*, които се охранявали фланга; тѣ сѫ се располагали по назадъ отъ дефонсоритѣ.

Колкото се отнася до състоянието на тактическото искуство въ источната римска империя, на развалинитѣ на която се създаде Гърцката Византия, то е било почти сѫщото като Римското въ епохата на Императоритѣ. Главни тактически единици сѫ биле легионитѣ, а въ тѣхъ когортитѣ. Но отъ първия римски легионъ е останало само едно име, а по построяванието и дѣйствието въ бой той се е съвсѣмъ измѣнилъ. Народитѣ, съ които Источната Римска империя е имала войни, се избѣгвали боя отъ близо, сражвали се не въ тѣсно сомкнутъ строй, а се дѣйствували отдалечъ съ мѣтателно орѫжие. Съобразно съ това, легиона наченалъ малко по малко да се съставлява отъ стрѣлки, пращники и мѣтателни машини (катупалати и балисти), които се строятъ заедно съ тѣжковъорѫжената пѣхота въ нѣколко шеренги и линии, една задъ друга. Спорѣдъ Вегеция, легиона е състоялъ отъ 10 когорти, които сѫ се строили въ една линия и въ 5 шеренги. Между когортитѣ и послѣднитѣ шеренги е имало мѣтателни машини; всичко е имало 35 мѣтателни машини, отъ които по една въ всѣка когорта, а останалитѣ между когортитѣ. Тъй щото, това е билъ сѫщия артиллерийски легионъ при императоритѣ, съ повече мѣтателни машини. При това, този легионъ се е явявалъ *самостоятеленъ*, т. е.' способенъ е билъ да дѣйствува на всѣка мѣстность и противъ всѣки противникъ, тъй като ималъ по фланговетѣ кавалерия (около 700 души) и е имало въ него различни работници за устройство на различни военни машини за обсадата на градоветѣ и за построявание на мостове. Ако състава на този легионъ не е измислица на Вегеция, то той е билъ несравненно по добъръ строй отъ този на народитѣ, които сѫ се сражавали съ Източната Римска империя. Такъвъ легионъ е наслѣдила Византия, която тъй скоро го измѣнява.

Рицарска тактика

Между народитѣ отъ Германското плѣме, които наслѣдиха западната римска империя, по военното си устройство най забѣлѣжителни сѫ Французитѣ. При Меровингитѣ, въоржжението, строя и начина за водяние на бой сѫ били сѫщитѣ, както и у всичкитѣ въобще Германски народи отъ това врѣме; но при Карловингитѣ тѣ се значително измѣняватъ. Въоржжението става все по сложно, тѣжко и богато. Въвеждатъ се дълги щитове, голѣми лѫкове, панцири и шлемове. Числото на конницата бърже се увеличава и при Карла В. тя съставлява половината отъ войската. Обикновенния строй, както и по напрѣдъ, се е заключавалъ въ голѣми сомкнути масси, които иматъ отпрѣдѣ си неголѣми части въоржжени съ лѫкове. Никакво тактическо искуство не се забѣлѣзва въ врѣме на боя; сражението се рѣшава съ физическа сила и лична храбрость. Самъ Карлъ В. е подавалъ примѣръ на храбрость, като се е сражавалъ въ първитѣ рѣдове.

Подиръ смъртьта на Карлъ В., новата Западна Римска империя, която той основа, се раздѣли на 4 части: Франция, Германия, Италия и Лотарингия. Захващатъ се раздори и междуособия въ тѣзи господарства; пълноправнитѣ граждане въставатъ противъ своитѣ крале. Въ резултатъ на тѣзи междуособни войни се получва феодалното господарственно и обществено устройство на Западна Европа, което силно е повлияло на хода на военното дѣло.

Въ дворянското съсловие на Романо-Германскитѣ народи все повече и повече се распространява обичай да се служи въ конницата, съ цѣль да се отличаватъ отъ проститѣ граждане и да могжтъ да се борятъ съ коннитѣ масси на Арабитѣ, Венгритѣ и другитѣ народи. По този начинъ, званието *конникъ*, (eques, chevalier, Ritter) става исключително достойнство и прѣимущество на дворянството. Това довежда до образуванието на особенно братство, основнитѣ правила на което трѣбало е да бждатъ: 1) *испълнение обязанноститѣ си къмъ началницитѣ и къмъ другаритѣ си*, 2) *богобоязненность, мжжество, честь и* 3) *уважение на женския полъ;* това братство е извѣстно въ историята подъ название *рицарство*. Рицарството се е распространило по всичката Западна Европа и най висока степень на развитието си и на блѣска си то достига въ врѣме на кръстоноснитѣ походи, особенно въ Франция и въ Италия.

Рицаритѣ сж се упражнавали и обучавали въ тъй нарѣченитѣ *турнири* (tournois). Упражненията сж състоели въ конски бѣгове, бой съ мечоветѣ съ коня и безъ него, хвърляние на копия и стрѣли, примѣрни боеве съ цѣли отряди и пр. и пр. Всичкитѣ тѣзи рицарски игри имали свойтѣ закони и правила. Всичко това несъмнѣнно е издигало войнственния рицарски духъ, развивало е тѣлесната сила, ловкостьта и искуството да се владѣе оржжието и образувало отъ всѣки рицарь отличенъ конникъ и наѣздникъ, а отъ всичкитѣ рицари — прѣвъсходна кавалерия. Но отъ друга страна, рицарството като е основало всичко на грубата тѣлесна сила и като е остранявало народа отъ рѣдоветѣ си, спирало е движението на военното искуство въобще и на тактиката въ частность. Въ всѣки случай, въ войската на военачалника най добрата часть всѣкога е състояла отъ рицари.

Рицаря е ималъ пълно прѣдохранително въоржжение: панциръ (brunia, haubert), металически лати, които се прикривали тѣлото, ржцетѣ и краката му, на главата — шлемъ (elme, armets) съ забрало, което се е спущало на лицето му въ врѣме на боя. Къмъ отбранителното рицарско въоржжение се е отнасялъ и овалния щитъ. Нападателното оржжие е било: дълги, прави. съ двойно острие мечеви, копия, палици (massue, kolb), боеви брадви (hashe d'armes), боеви чукове (marteau d'armes) и кинжали (dague). За далечни дѣйствия въ полето, употребявали се лжкове и стрѣли, а отъ половината на XI вѣкъ влѣзли въ употреблѣние *арбалетитѣ* (arbalete), или голѣми лжкове, дѣйствието на които е било твърдѣ силно. Боевитѣ конье на рицаритѣ (grands chevaux) сж биле сжщо прокрити съ лати.

Рицаритѣ се имали оржженосци и конни слуги. Оржженосцитѣ сж биле въоржжени не тъй сложно а твърдѣ лѣгко, а въоржжението на коннитѣ слуги е било още по лѣгко.

Въоржжението на пѣхотата въ рицарскитѣ врѣмена е било просто, бѣдно и лошо. Въоржжението е състояло: отъ копия, мечеве, брадви, пращки, лжкове съ стрѣли, а по послѣ — арбалети, малки лѣгки шлемове (capellines) и лѣгки, по дълги щитове за тѣжката и малки, кржгли, — за лѣгката пѣхота.

За строя и за начина на движенията и дѣйствията на войската, историята ни дава твърдѣ слаби свѣдѣния. Единственнитѣ писатели въ това невѣжественно врѣме сж биле калугеритѣ, които се оставили писменни памятници въ видъ на собственни дневници; но тѣзи дневници не ни даватъ никакви подробни свѣдѣния за състоянието на тактическото искуство въ това врѣме. Но все-пакъ, по тѣхъ може да се забѣлѣжи, че строя, движенията и дѣйствията на войската у различни националности сж биле твърдѣ еднообразни и сж се заключавали въ слѣдующето:

Въ *походъ* армиитѣ и частитѣ сж се движали подъ командата на графове и герцоги и сж се дѣлили на знамена или отряди, областни корпуси и пр. Най напрѣдъ се отивали развѣдчики, шпиони и особенно назначенитѣ за заеманието на бивака за отвеждание на квартири и пр. Подиръ тѣхъ се отивали главнитѣ сили, които сж се дѣлили, но не всѣкога, на прѣденъ отрядъ, собственно главни сили и заденъ отрядъ (сжщо у Римлянитѣ и сега у насъ: авангардъ, главни сили и аррйергардъ).

Лагеритѣ сж се располагали прѣимущественно на мѣста равни, открити и съ фуражъ за конетѣ; непремѣнно тѣ имали наблизо вода и гора. Войската се е располагала въ сжщия порядъкъ въ който се е движила въ походъ. Всичкия легеръ се е окопавалъ или се е заграждалъ съ кола отъ обоза (*„вагенбургъ“*) и се е охранявалъ отвънъ и отъ вжтрѣ отъ лѣгката конница и пѣхота. И въ наше врѣме, при заемания на бивака се пазатъ почти сжщитѣ условия.

Движението, расположението на войската за бой и на лагеръ, както и различнитѣ построения, сж биле подъ ръководството на *маршалитѣ* (mars — богъ на войната и schalk — хитръ, уменъ).

Сраженията се произлизали на равни и открити мѣста. Деня на боя често се е назначавалъ по взаимното съгласие на двѣтѣ страни. На избраното за бой мѣсто, войската се е строила въ една или въ двѣ линии, успорѣдно на неприятелското расположение. Главнитѣ сили на пѣхотата сѫ се располагали, обикновенно, въ центра или въ резерва: тѣ сѫ се дѣлили по знамѣна, области и нации на голѣми неповоротливи „*сомкнути*“ масси, които сѫ се наричали *баталии, баталиони* и пр. Но по нѣкога, пѣхотата никакво участие въ боя не е приемала, а е била назначвана да прикрива лагеритѣ и обоза, да изнася раненитѣ, да води робитѣ и пр. Стрѣлкитѣ, които се биле въоржжени съ лжкове и съ арбалети, строили се въ 2 или въ 3 *разомкнути* шеренги (заднитѣ противъ интервалитѣ на прѣднитѣ), или прѣдъ общия строй или по срѣдата му, или пъкъ задъ конницата. Най послѣ, рицарската конница, като главната и най добрата часть отъ войската, заемала най важнитѣ пунктове въ боевото расположение; на тѣзи мѣста тѣ сѫ се строили въ дълга разомкнута шеренга. Рицаритѣ се стоели въ шеренгата по *копия*, т. е. съ слугитѣ си отзадъ. Орѫженосцитѣ стоели на 40 — 50 шага задъ рацаритѣ, а коннитѣ слуги — на 40 — 50 шага отъ орѫженосцитѣ.

Боя се е начевалъ отъ лѣгката конница и отъ пѣшитѣ стрѣлки, които частно се нападвали и се обстрѣлвали противника съ лжковетѣ и съ арбалетитѣ; въ врѣме на този бой тѣ постоянно смѣнявали шеренгитѣ. Подиръ това, рицаритѣ атакували противника въ пъленъ карйеръ, съ отпуснати забрала и съ копия на „прѣвесъ“ (la lance en arrêt). Тогава боя се е обрьщалъ въ толкова едноборства, колкото рицари е имало; военачалницитѣ сѫ се борили и николко не сѫ се грижили за управлението дѣйствията и движенията на войската. Твърдѣ често се е случвало, че най храбритѣ рицари извиквали на едноборство сѫщо такива рицари отъ страна на противника и тогава — както у Гърцитѣ и Троянцитѣ — боя се е рѣшавалъ отъ тѣзи едноборства; армиитѣ бездѣйствували и чакали резултата на тѣзи едноборства.

Ако храбритѣ рицари на едната страна сѫ биле побѣдявани, тогава е дохождалъ рѣда и на пѣхотата, която, впрочемъ, не дълго е противостояла на рицарската конница; рицаритѣ или се я унищожавали, или я обрьщали въ позорно бѣгство. Подиръ свършванието на боя, побѣдитѣлитѣ сѫ се располагали на мѣстата, гдѣто е прозлизалъ боя и се празднували побѣдата. Въ това именно врѣме орѫженосцитѣ и коннитѣ слуги сѫ пазили робитѣ, пѣхотата е събирала своитѣ ранени, добивала е чуждитѣ и е грабяла убититѣ. За прѣслѣдване на противника никой не е и мислилъ; а безъ прѣслѣдване побѣдителя не е можалъ да има *пълна побѣда*, която не се заключава само въ изгонванието на противника отъ извѣстенъ пунктъ, а въ избавлението, веднажъ за всѣкога, отъ неприятелскитѣ войски съ които сме имали единъ пѫтъ сполучливо сражение.

Въобще трѣбва да се каже, че въ това врѣме, главно участие въ боя приемали рицаритѣ; рицарската конница, благодарение на числителностьта, тѣлесната сила, мѫжеството и храбростьта, сама е рѣшавала сраженията. Лѣгката войска (конница и пѣши стрѣлки) е служила на рицаритѣ като вспомагателно срѣдство за удържание на побѣдата; тѣжката пѣхота почти никакво дѣятелно участие не е приемала въ боя и е умѣяла само да граби и позорно да бѣга. Отъ тукъ право се вижда, че никакво тактическо искуство въ водянието на боя е нѣмало; сражението се е рѣшавало съ тѣлесната сила и личната храбросиъ на рицаритѣ. Това послѣднето е обща характеристична черта на всичкитѣ сражения отъ този периодъ. Най прости тактически съображения и распорѣждания, прѣвъсходство на конницата, унизеното състояние на пѣхотата въ всички отношения, значение на тѣлесната сила и личната храбрость — такъвъ е билъ характера на сраженията въ периода, когото разглѣдваме.

Да разглѣдаме сега устройствого на войската и състоянието на тактичното искуство на нѣкой други срѣдневѣкови народи.

Нѣма да бжде излишно да се разглѣда военното устройство и тактиката на славянското плѣме, отъ народноститѣ на което, въ IX вѣкъ, се създаватъ отдѣлни господарства (Сърбско Русско, Полско, Българско и пр.). Твърдѣ умѣстно ще бжде да разглѣдаме и военното устройство и тактика на *Чингисъ-Хановата* армия, — на тѣзи конни монголски масси, които като преминаха побѣдоносно цѣла Европа, силно повлияха на вървежа на военното дѣло въобще и на тактиката въ частность.

Всенно дѣло и тактика у Славянскитѣ народности.

Военното устройство на Славянскитѣ народи е било свързано, като и у източнитѣ и у Германскитѣ, съ общественното имъ устройство. Спорѣдъ историка Нестора, Славянитѣ сж живѣяли отдѣлно по родове, сѫщо така както по напрѣдъ сѫ живѣяли по семейства. Семейнитѣ, родовитѣ, а по послѣ плѣменнитѣ и народни събрания сѫ рѣшавали: колко и кои трѣбва да постѫпатъ на служба, въ зявисимость отъ грозящата опасность. По такъвъ начинъ сѫ се съставлявали голѣми и малки *военни дружини*, които излизали подъ началството на старейшинитѣ (*староста, владика, главаръ, кметъ, господаръ, жупанъ* и пр.); съединението на нѣколко такива дружини съставлява *народното опълчение*.

Военното дѣло повече е било развито у западнитѣ Славяни, нежели у южнитѣ и източнитѣ, макаръ че у всичкитѣ то е имало еднакви, общи черти. Спорѣдъ свѣдѣнията, които ни дава Грьцкия императоръ Маврикий (582—602 година), Славянитѣ особенно сѫ се ползували отъ вигодитѣ, които дава мѣстностьта въ врѣме на боя; тъй: тѣ обичали и да живѣятъ и да се сражаватъ въ мѣста трудно достѫпни (гори, тѣсни долини и пр.) Въ сраженията, Славянитѣ употрѣблявали различни военни хитрости; често тѣ, скрити въ гората, ненадѣйно нападатъ противника; у тѣхъ не само тѣлесната сила, не само личната храбрость имали значение, но отчасти и искуството. Славянитѣ сѫ биле въоружени съ по два дротика, нѣкой имали и щитъ, но такива огромни размѣри, щото трудно е било да се пренася отъ едно мѣсто на друго. Като нападателно орѫжие Славянитѣ имали дървени лѫкове, стрѣлитѣ на които биле пропитани съ такава силна отрова, щото и лѣгката рана е водяля къмъ смърть, ако моментално не се е употрѣбявало силно медицинско срѣдство (противоядие). Правилни строеве и нападвания Славянитѣ на първо врѣме не знаяли. Когато се искали да произвеждатъ нападвание, то оставали на мѣстата си и подигали боеви викъ и шумъ; ако противника отговори съ сѫщия викъ, тогава тѣ нападали; въ противенъ случий, не си правятъ трудъ да търсятъ противника, а се скриватъ въ горитѣ и между баиритѣ, въ труднодостѫпнитѣ мѣста. Твърдѣ често Славянитѣ се залъгвали противника; като се преструватъ че бѣгатъ, тѣ оставятъ имуществото си въ лагеря, за да накартъ противнтка да се прѣдаде на грабежъ, и когато противника се растройва, тѣ се поврьщатъ и нападатъ на грабящитѣ.

Славянитѣ сѫ се сражавали *пѣшкомъ*. Когато тѣ бивали окрѫжавани отъ неприятеля, то тѣ сѫ се забикаляли съ кола (*вагенбургъ*), които защищавали съ отчаянна храбрость и необикновенно упорство. Славянитѣ, особенно южнитѣ, сѫ се славили съ неуморимия си „*бѣгъ*,“ съ искуството да ловятъ плѣнници, да прѣплаватъ рѣки, да се криятъ дълго врѣме подъ водата (съ трѫстикови масури). Тѣ сѫ биле отлични пѣши войници и стрѣлки отъ лѫковетѣ.

Западнитѣ Славяни като имали сношения и стълкновения съ Германцитѣ и французитѣ, постепенно отъ тѣхъ заимствували по добро въорѫжение, строя имъ и начина за дѣйствия. Явяватъ се у тѣхъ: шлемове, щитове, мечеве, копия, стрѣли и пр. Захващатъ полѣгка лѣгка да се сражаватъ по конному и съвършенно заимствуватъ рицарската тактика. Пѣхотага у тѣхъ силно пада, а кавалерията е главния родъ орѫжие, макаръ, че тѣ всѣкога имали добри стрѣлки отъ лѫкове, пѣшкомъ. Забѣлѣжителенъ е факта, че въ XIV вѣкъ Чехитѣ *първи* начепали да придаватъ голѣмо значение на пѣхотата и то именно въ това врѣме, когато послѣдната е била страшно унизена.

Колкото се отнася до Руссия, то военното ѝ дѣло и тактика въ това врѣме не се имали нищо общо съ тѣзи въ западна Европа. Своя самобитенъ характеръ Русското военно дѣло е запазило до нашествието на монголитѣ. Главенъ родъ войска у Русситѣ е била пѣхотата. При първитѣ Русски князове войската се сражавала *пѣшкомъ;* само князетѣ, воеводитѣ, дружинницитѣ, болеритѣ и въобще извѣстнитѣ и богатитѣ — сѫ биле на коне. Въ 971 година, въ врѣме на похода въ Дунавска България, Святославъ е произвелъ атака (при осадата на Доростолъ) съ една часть отъ войската си, която е била на коне. — Този *първи* опитъ за конни дѣйствия е билъ неуспѣшенъ: Русскитѣ конници не биле привикнали къмъ ѣздата, неумѣяли да управляватъ конетѣ. — ето защо и биле отхвърлѣни и разсѣяни отъ прѣвосходната Грьцка кавалерия. При Владимира I-й, числото на конницата бърже расте, но все пакъ тя е била по малко отъ пѣхотата; но при нашествието на монголитѣ, кавалерията е станала главенъ родъ орѫжие. Пѣхотата тогава е състояла отъ лошо устроени и въорѫжѫни граждане и селяне и се е употрѣбявала само за отбрана.

Русската войска на първо врѣме е била въоружена съ брадви, ножове, дълги копия, лѫкове и мечеве съ двойна острина. Тя е имала и отбранително въорѫжение (шлемове, щитове, кираси). Пѣшитѣ войници сѫ се назначавали: едни за дѣйствия съ копията и съ мечеветѣ въ *„рѫкопашния“* бой, а други — за стрѣлба съ лѫковетѣ, отдалечь. — Ето и защо пѣхотата се е раздѣляля на *копейщики* и *лѫчници* или *стрѣлци.* Подъ владичеството на монголитѣ, първото Русско вѫорѫжение се е запазило само въ нѣкой части, а всичката останала войска се е въоръжила съ монголско оръжие. Русситѣ си обяснявали успѣхитѣ на монголитѣ съ устройството, въоръжението и начина за дѣйствия на този народъ, ето защо старали се въ всичко да подражаватъ на монголитѣ.

При първитѣ Русски князе, войската се сражавала въ дългъ и дълбокъ строй; този строй по нѣкога е ималъ формата на клинъ (тогава го наричали *свиня*). Въ този строй войската повече е дѣйствувала съ ръкопашни оръжия (копия, мечеве), а съ стрѣли дѣйствували въ *разсипанъ* строй. Войската се е раздѣляла на *срѣдина* и на *двѣ крила;* въ срѣдата стоели отбранитѣ княжески дружини. Послѣ боевия викъ, князя съ дружината си се е нахвърлялъ на противника, а послѣ него всичкитѣ останали войски. Като нанесѫтъ ударъ съ копията, захващатъ съ ожесточение да се сѣкѫтъ съ мечеветѣ. Побѣдата се е рѣшавала отъ прѣвъсходството на тѣлесната сила, отъ ловкостьта да се владѣе оръжието и особенно отъ мѫжеството и храбростьта. Твърдѣ често Русситѣ употрѣбявали военни хитрости, засади и пр.

Когато монголитѣ завладѣватъ Руссия, то строя и начина за дѣйствие на Русскитѣ войски се съвършенно измѣнява; Русската тактика получва монголски или азиатски характеръ. Войската захваща да се сражава само на коне, отъ които стрѣля съ лѫковетѣ въ разрѣденъ или пъкъ въ разсипанъ строй. Захващатъ въ широкъ размѣръ да практикуватъ военнитѣ хитрости, скритнитѣ и ненадѣйнитѣ нападвания; при това, захванали да се ползуватъ отъ мѣстностьта и съ искуственни прѣпятствия. Но въ Западна, Сѣверна и Юго-Западна Руссия, монголското нашествие не е никакъ повлияло на самобитностьта на Русското военно дѣло.

Военно дѣло и тактика у Монголитѣ.

Главния военачалникъ на монголскитѣ плѣмена, *Чингисъ-Ханъ,* е събралъ всичкитѣ правила по политическото, военното устройство и военното искуство въобще, въ отдѣлна книга, която се казва *Ясá* и която е била въ такова уважение у потомството на Чингисъ-Хана, какъвто е билъ корана за мохамеданитѣ. Отъ тѣзи правила, както и отъ войнитѣ водени отъ Чингисъ-Хана, може да се заключи, че Чингисъ-Ханъ се е отличавалъ съ необикновенни господарственни, политически и военни дарования, които му даватъ право да се счита единъ отъ великитѣ пълководци. Благодарение на своитѣ дарования, Чингисъ-Ханъ е направилъ грамадни завоевания не съ правилно устроена пѣхота, както Гърцитѣ и Римлянитѣ, но съ кавалерия, макаръ и Азиатска, но правилно устроена и дисциплинирована. Отъ книгата на Чингисъ-Хана, ние виждаме слѣдующето по устройството на неговата армия:

Въоръжението на монголитѣ е състояло отъ лъкове и стрѣли, брадви, копия съ куки, за закачание неприятелскитѣ кавалеристи, криви саби, панцири, щитове и пр. При това, всѣки отъ тѣхъ е ималъ пила за заостряване стрѣлитѣ и копията и една кожана торбичка за вода. Войската е състояла само отъ конница, която се е раздѣляла на *лъгка* и *тъжка.* Първата се е употрѣбявала: за охранение, развѣдвание (обозрѣние), за откриване на неприятеля, да завързва боя, да прѣслѣдва и проч., а втората — за нанасяние на главния и рѣшителния ударъ. Въ похода всѣки монголъ е трѣбвало да има още по единъ или по два коня, които сѫ се водяли подирѣ му.

Монголитѣ още отъ дѣтство се обучавали да ѣздятъ смѣло, да стрѣлятъ отъ лѫковетѣ, искусно да владѣятъ сабята и копието и въобще въ всѣкакви военни упражнения. Ето защо, тѣ биле отлични всадници и стрѣлци и съставяли прѣвъсходна конница, която често се е спѣшвала и е дѣйствувала като отлична пѣхота.

За бой монголитѣ сѫ се строили въ нѣколко линии съ *резервъ;* въ първитѣ линии сѫ биле съюзнитѣ и въобще лѣгкитѣ войски, а въ резервъ — монголската тѣжка конница. Боя се е начевалъ отдалечъ съ силна и *мѫтка* стрѣлба отъ лѫковетѣ, а като сѫ се доближавали, стрѣмително се атакували неприятеля съ хладно орѫжие (саби). Монголитѣ сѫ се старали да обхванатъ неприятелскитѣ флангове, ето защо и растѣглявали своитѣ линии вдѣсно и влѣво. Ако тѣ срѣщали силенъ противникъ, който се е удържалъ дълго врѣме, то притворно отстѫпали, като при това силно обстрѣлвали неприятеля прѣдъ фронта и по фланговетѣ. Когато забѣлѣзвали, че съ стрѣлбата си причинявали голѣми загуби и растройвали противника, тогава ненадѣйно прѣминували въ настѫпление и съ силенъ, друженъ ударъ отъ три страни (на фронта и на двата фланга) нанасяли окончателно поражение въ рѫкопашния бой.

Забѣлѣжително е, че монголитѣ често сѫ произвождали *флангови атаки* и не само съ резерва (както се практикува сега), но и съ всичкитѣ си сили. Това е едно отъ основнитѣ тактически правила, да се атакува противника въ флангъ, гдѣто той не се е тъй приготвилъ да срѣщне атаката, както прѣдъ фронта. Монголитѣ често практикували слѣдующата хитрость: притворно отстѫпатъ на голѣми растояния и когато противника който слѣдва подирѣ имъ се умори, то тѣ веднага сѣдатъ на другитѣ си коне, повръщатъ назадъ и стрѣмително като атакуватъ, разбиватъ и распръскатъ противника. Въобще, тѣ сѫ се старали да лъжатъ противника съ различни военни хитрости, а послѣ стрѣмително нападали; често тѣ устройвали и ненадѣйни нападвания съ войска, която заблаговрѣменно е била скрита *(засади)*.

Забѣлѣжително е още, че монголитѣ всѣкога *прѣслѣдвали* разбития противникъ до тогава, до когато не го истрѣбявали до послѣдния человѣкъ. И наистина, само неуморимото прѣслѣдвание на разбития, отстѫпающия противникъ, може да ни донесе пълна побѣда.

Въ врѣме на боя началницитѣ на войската сѫ стоели задъ своитѣ части, слѣдили за хода на боя и управлявали боя съ различни сигнали или съ особенни ординарци.

Когато монголитѣ срѣщали по пѫтя на движението си укрѣпени градове, то прѣди всичко опустошавали тѣхнитѣ околности, за да лишатъ гарнизона и жителитѣ отъ продоволственни срѣдства; послѣ това, тѣ сѫ се старали съ различни измами да извлекѫтъ неприятелската войска вънъ отъ града, въ полето, гдѣто и нападали на него. Ако това не можали да достигнатъ, то пристѫпали къмъ обсада на града, когото сѫ обикаляли съ табори, ровове, насипи и пр. и захващали да дѣйствуватъ съ различни осадни машини. И тукъ тѣ сѫ употрѣбявали различни военни хитрости.

И тъй, въ дѣйствията на Монголската войска се забѣлѣзва извѣстно тактическо искуство, което въ срѣднитѣ вѣкове абсолютно отсѫтсвува; Монголската армия е имала по добро тактическо устройство, отъ колкото всѣка друга Европейска армия въ този периодъ.

Отъ всичко до сега казано за срѣднитѣ вѣкове може да се заключи, че пѣхотата е окончателно паднала и, крайно унизена, тя не приема никакво почти участие въ сраженията. Кавалерията е главенъ родъ орѫжие; тя начева, веде и свършва сраженията. При това ние видѣхме, че въ дѣйствията на кавалерията, съ малки исключения у нѣкой народи, не се забѣлѣзва никакво тактическо искуство: тѣлесната сила и личната храбрость рѣшаватъ дѣлото. Така се е продължавало до XIV и началото на XV столѣтие.

Тактическо искуство при ввеждание на огнестрѣлното орѫжие.

Въ втората половина на XV столѣтие въ военното устройство на господарствата произлиза значително усъвършенствувание. Тактиката и военното искуство, въобще, захваща да се възражда на съвършенно нови начала. Причинитѣ на това явление не се криятъ само въ ввежданието на огнестрѣлното орѫжие; успѣхитѣ на человѣческия умъ и на цивилизацията въ западна Европа сѫ имали грамадно значение въ това отношение. Но XVI столѣтие съставлява най забѣлѣжителния периодъ въ възражданието на военното искуство. Въ продължение на този вѣкъ, въ всичкитѣ Европейски господарства захващатъ вече да се съдържатъ правилно устроени и постоянни войски. Устройството и съдържанието на войската, както и военния порядъкъ се опредѣлятъ съ особни закони. Военното звание прѣстава да бѫде исключително право на аристократитѣ, — народа не е отстраненъ отъ него. Малко по малко пѣхотата пакъ става първенствующъ родъ орѫжие, а конницата ѝ отстѫпва първото си значение и важность и сама захваща да се урѣжда пò-правилно. Не помалко успѣхи прави и артиллерията, която вече начева да влиза, заедно съ пѣхотата и кавалерията, въ общия съставъ на благоустроената армия.*)

Вслѣдствие на всичко това, ние трѣбва да прослѣдимъ този периодъ по обстоятелно и съ по голѣма методичность, отъ колкото това правихме до сега.

Въ XIV-то и даже въ началото на XV столѣтие конницата си е запазила сѫщото устройство, значение и важность, които тя имаше въ врѣме на рицарството. Тя се е дѣлила на *тѣжка*, — съставена отъ рицаритѣ, *срѣдня* — отъ рицарскитѣ орѫженосци и *лѣгка* — отъ рицарскитѣ конни стрѣлки. Рицаритѣ сѫ имали сѫщото въорѫжение, както и понапрѣдъ, но само то става по тѣжко; дебелината на прѣдохранителното въорѫжение се увеличва, вслѣдствие въвежданието на огнестрѣлното орѫжие. Копието и меча сѫ биле главно орѫжие на рицаритѣ.

Коннитѣ стрѣлки сѫ биле въорѫжени много по лѣгко отъ рицаритѣ; тѣ най напрѣдъ се стрѣляли съ лѫкове, послѣ съ арбалети и най подиръ отъ дълги аркебузи. Стрѣлкитѣ сѫ служили за поддържка на рицаритѣ, за развѣдвание на неприятеля и за прѣслѣдвание

---

*) За достовѣрно е извѣстно, че употрѣблението на барута и на огнѣстрѣлното орѫжие сѫ введени въ западна Европа отъ Испанскитѣ маври, въ втората четвъртъ на XIV вѣкъ и сѫ биле употрѣбени на война прѣди всичко въ Италия (1326 година), послѣ въ Франция (1338—42 година), въ Англия (1344—47 год.) и въ Германия; въ края на XIV вѣкъ огнестрѣлното орѫжие се распространява навсѣкадѣ въ Европа. Въ XV и XVI столѣтия е изнамѣрено различно и съ различни названия рѫчно огнестрѣлно орѫжие, но главни видове отъ него сѫ биле: въ XV вѣкъ — аркебузъ, а отъ половината на XVI вѣкъ — мушкетъ, който е билъ много по лѣгкъ и по удобенъ отъ аркебуза; при това изнамѣрва се и карабинъ, пистолетъ и др.

Но отъ половината на XV столѣтие рицарската конница захваща да пада, да губи значението и важностьта си и отстѫпа мѣстото си на постоянната и по добрѣ устроената конница. Първа такава конница сѫ биле учрѣденитѣ отъ Карла VII въ Франция (1445 год.) 15 *ордонансови роти* (compagnies d'ordonnance). Всѣка рота е състояла отъ 100 тъй наречени *пълни копия* (lance fournie), а пълното копие отъ единъ рицарь, трима конни стрѣлки, 1 орѫженосецъ и единъ слуга, всичко отъ 6 души (а послѣ 7—8). Тъй щото въ ротата е имало до 600 души. Всѣка рота е имала своя началникъ (капитанъ), неговъ помощникъ (поручикъ) и прапорщикъ, който е носялъ знамето.

Ввежданието на постоянната, правилно устроената конница е стазало твърдѣ полѣгка. Въ Германия, а особенно въ Испания дълго врѣме запазили тѣжко въорѫжената конница. Постепенното и повсемѣстно ввеждание на правилно устроената конница е станало въ XVI вѣкъ. Макаръ че конницата въ това врѣме и да е отстѫпила своето първенствующе мѣсто на пѣхотата, но все е била доволно многочисленна и се е ползувала съ голѣмо уважение. Захванали да въорѫжаватъ конницата съ огнестрѣлно орѫжие и да отдѣлятъ въ отдѣлни части въорѫженитѣ съ това орѫжие. По този начинъ се е съставила тѣжка конница — *шперрейтери* и лѣгка — *конни аркебузери*. Освѣнь това, въ много господарства (особенно въ Италия и Франция) е имало Албанска конница — *страдиоти*, която е служила на жалование. Испанцитѣ въорѫжили, впослѣдствие, часть отъ аркебузеритѣ съ карабини и съставили *карабинери*, които сѫ състоели отъ лѣгка конница и сѫ биле введени и въ другитѣ господарства.

Конницата се е дѣлила на *корнети* или роти отъ 200—250 копя въ всѣка рота.

Желанието да дадѫтъ на пѣхотата възможность да прѣминува въ кратко врѣме голѣми растояния, накарало да турятъ пѣхотата на коне и получили *драгуни*. Въоржжението, строя и начина за дѣйствия на драгунитѣ сѫ биле както и въ пѣхотата. Но по послѣ наченали да обучаватъ драгунитѣ и на коненъ строй.

Въ втората половина на XVI вѣкъ въ конницата се унищожаватъ пикитѣ, а вмѣсто тѣхъ се въвеждатъ пистолети и друго огнестрѣлно оржжие и по този начинъ се получватъ *кирасири* (въ Франция, а въ Германия — Нѣмски *рейтери)*, които и до сега въ малки остатки ги има въ нѣкой Европейски армии, макаръ че по тѣжестьта на въоржжението си, тѣ се изгубили всѣко боево значение и служатъ само за паради.

Най добрата пѣхота въ това врѣме сѫ биле стрѣлкитѣ съ лжкове и съ арбалети. Въ стрѣлбата особенно сѫ се славили Английскитѣ, Венецианскитѣ и Генуезскитѣ стрѣлки. Но все пакъ пѣхотата на първо врѣме е била унизена и се е съдържала сравнително въ малко количество. Но малко-помалко пѣхотата захваща да си врьща първото значение и важность. Въ 1445 год., въ Франция, Карлъ VII съставлява *свободни стрълки* (francs — archers). Тѣ биле лѣгко въоржжени и сѫ имали, освѣнь лжковетѣ и арбалетитѣ, отчасти и дротики, кинжали и мечеве. Особенна важность и значение получи пѣхотата, когато се появиха Нѣмскитѣ *ландскнехти* и Швейцарската пѣхота.

Тъй като службата въ рицарската кавалерия е струвала много скѫпо, то бѣдното население въ Германия захваща да се съединява и да съставлява пѣши дружини, които биле въорѫжени съ пики, мечеве, кинжали. Такова е било происхождението на ландскнехтитѣ.

Швейцарцитѣ сѫ първитѣ, които съ своитѣ побѣди надъ рицарската кавалерия на Карла Смѣлий (1474—78 год.) при Грансонъ, Муртенъ и Нанси, подигнаха и доказаха първенствующата важность на пѣхотата въ благоустроенитѣ армии; това е накарало Европейцитѣ да имъ подражаватъ въ това отношение. Швейцарската пѣхота се е образувала въ продължителнитѣ и упорнитѣ войни, които Швейцарцитѣ водяха за независимостьта си съ Австрийцитѣ и съ Бургундцитѣ.

Ледскнехтитѣ и Швейцарската пѣхота сѫ служили за жалование въ много господарства.

Въ втората половина на XVI вѣкъ пѣхотата вече спечелва това значение и важность, които я правятъ първенствующъ родъ орѫжие. Тя начева да се дѣли на роти (Frahnen, bandes, companies) съ сила отъ 300 до 600 души, подъ началство на капитанъ и на полкове отъ повече или помалко роти, подъ началството на полковникъ. Въ края на XVI вѣкъ силата на ротитѣ и полковетѣ се е простирала отъ 150 до 200 и 300 души въ ротитѣ и отъ 2—4 и 5000 — въ полковетѣ. Съединението на три полка е съставлявало *баталия* (battaglia).

Въ половината на XVI вѣкъ, арбалетитѣ съвършенно изчезватъ. Пѣхотата се е въорѫжила само съ пики, аллебарди (копие до три аршина дължина, а отгорѣ брадва) и огнестрѣлно орѫжие. На първо врѣме, давали на ротата не повече отъ 10—15 мушкета. Но скоро аллебардитѣ изчезватъ и пѣхотата състои отъ пикинери и мушкетери. Първитѣ най напрѣдъ сж биле много повече, но когато мушкетитѣ сж биле облѣгчени, то числото на мушкетеритѣ се увеличва и въ началото на XVII вѣкъ $^2/_3$ отъ пѣхотата състои отъ мушкетери, а $^1/_3$ — отъ пикинери.

Колкото се отнася до строя и начина за дѣйствия на войската въ този периодъ, то може да се каже слѣдующето. До XVI столѣтие тѣжката конница се е строила за бой въ една или въ нѣколко линии една задъ друга. Отъ XV вѣкъ лѣгката, а отъ XVI тѣжката конница, наченали да се строятъ въ боеви порядъкъ въ голѣми „*сомкнути*“, почти квадратни масси или колонни. За атака шперрейтеритѣ се строили по 20—30 души, въ 1—2 шеренги, аркебузеритѣ и карабинеритѣ — въ дълбоки, *разомкнути* за „палба“, а кирасиритѣ — сжщо дълбоки, но *сомкнути* масси или колонни; драгунитѣ сж спѣшвали и се строили като пѣхота. До половината на XV вѣкъ пѣхотата е нѣмала правиленъ строй, но въ края на XV и въ XVI вѣкъ, тя се е строила като кавалерията въ дълбоки, „*сомкнути*,“ почти квадратни масси, които се наричали *баталии* (bataillеs). Въ баталиитѣ, шеренгитѣ на пикинеритѣ биле смѣсени съ шеренгитѣ на аллебардиститѣ. Една часть отъ аркебузеритѣ, а послѣ мушкетеритѣ сж се строили въ 1 шеренга задъ задната шеренга на баталията и освѣнъ това, по флянговетѣ на послѣдната. Останалитѣ аркебузери или мушкетери сж се строили на 4-хъ жгъла на баталията въ 4 „разомкнути“ колонни, по 7 души на фронта и 37 д. въ дълбочина (черт.). Първата шеренга като е произвождала вистрѣлъ, прѣминувала е чрѣзъ интервалитѣ задъ задната шеренга и тамъ е пълняла аркебузитѣ или мушкетитѣ и е чакала рѣда си за други вистрѣлъ. Подобенъ строй пѣхотата е запазила твърдѣ дълго врѣме, макаръ че той е много страдалъ отъ огнестрѣлното орѫжие на противника. Впрочемъ, дълбочината на строя въ началото на XVII столѣтие се умалява и достига 10—8 и даже 5 шеренги. Въ това врѣме пикинеритѣ сѫ се сражавали въобще въ *„сомкнутъ“* и мушкетеритѣ въ *„разомкнутъ“* или въ разсипанъ строй. Особенно захванали да употрѣбяватъ разсипания строй отъ какъ (въ първата половина на XVI столѣтие) Испанския маркизъ *Пескара* усъвършенствувалъ дѣйствията въ разсипанний строй; Пескара е обучавалъ Испанскитѣ аркебузери да се събиратъ въ малки групии и да стрѣлятъ въ флангъ на конницата, която напада. Това построение се е запазило и до наше врѣме.

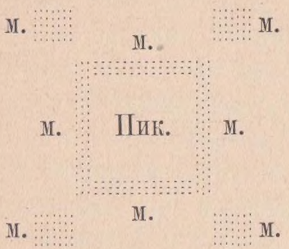

При общото построение на тритѣ рода орѫжия, кавалерията до XV столѣтие се е строила въ една или въ нѣколко линии отпрѣдъ, а пѣхотата задъ нея. Отъ половината на XV столѣтие, кавалерийскитѣ колонни често сѫ се смѣсвали съ цѣхотнитѣ за взаимно подкрѣпление; между тѣжката конница туряли аркебузери, които съ стрѣлбата си растройвали противника и по този начинъ подготвали удара на конницата; задъ разположенитѣ така войски располагали въ резервъ часть отъ конницата, а по нѣкога и пѣхота. Отъ XVI вѣкъ начеватъ да турятъ пѣхотата въ центра, а кавалерията по фланговетѣ, понѣкога пѣхотата въ нѣколко линии, а конницата на единъ отъ фланговетѣ или задъ нея и т. н. Въобще, въ това врѣме войската се е строила или въ една линия, или въ нѣколко линии една задъ друга или въ шахматенъ порядъкъ или, най послѣ, въ видъ ца полукрѫжие съ издигнати напрѣдъ двѣ крила.

Колкото се отнася до артиллерията, то тя, съединена въ една или въ нѣколко батареи, се е располагала или на единъ или на нѣколко важни пункта въ боевото расположение. Тъй като при расположение артиллерията на позиция, конетѣ и воловетѣ, които я возяли биле испращани доволно далечь — назадъ, то артиллерията не е можала да се движи заедно съ другитѣ войски при настѫплението на послѣднитѣ и често, при несполучливо сражение, оставала е въ рѫцѣтѣ на противника. Но въ всѣки случай, влиянието на артиллерията на хода на боя, както и нейнитѣ успѣхи постоянно се увеличватъ.

Начина за дѣйствия на войската въ боя въ XIV и XV вѣкъ е билъ сѫщия, както и въ рицарскитѣ врѣмена. Но съ распространение на огнестрѣлното орѫжие, всѣки родъ войска наченалъ да се сражава по особенъ начинъ или въ „*сомкнутъ*“ или въ „*разомкнутъ*“ строй. Главната сила на конницата захващатъ да виждатъ въ палбата, а не въ удара съ хладното орѫжие. Шперрейтеритѣ произвождали атака съ малки части, въ „*разомкнутъ*“ строй, на пъленъ карйеръ и съ пики на „*превѣсъ*“. Кирасаритѣ атакували пѣхотата съ „*сомкнутъ*“ строй и „*рисью*“, а за срѣща на конницата тѣ сѫ стоѣли на едно мѣсто и когато тя се е приближавала, произвождали палба по шереножно. Кирасиритѣ противъ кирасири се сражавали въ „*разомкнутъ*“ строй. Драгунитѣ се сражавали въ пѣшъ строй, като пѣхотата. Мушкетеритѣ въ пѣхотата произвождали стрѣлба въ „*разомкнутъ*“ или въ разсипанъ строй, а пикинеритѣ или атакували, или чакали атаката на едно мѣсто — въ „*сомкнутъ*“ строй, като държали пикитѣ на „превѣсъ“.

Когато двѣтѣ войски сѫ се срѣщнли, то и отъ двѣтѣ се испращали охотници, които начевали пристрѣлка. Подъ тѣхното прикритие войската се е строила въ боеви порядъкъ. Въ това врѣме се произлизали (даже въ XVI в.) единоборства на началницитѣ или на проститѣ войници. Боя всѣкога се е ограничвалъ сь единъ *фронталенъ ударъ; обходитѣ* или *фланговитѣ атаки произлизали рѣдко и повечето случайно.* До XVI вѣкъ боя, както и по напрѣдъ, се е обрьщалъ въ обща „*схватка*“, въ която двѣтѣ страни сѫ се сражавали безъ всѣкакъвъ порядъкъ, до тогава, до когато едната страна не възтържествува. При такъвъ начинъ за бой, сраженията въ XIV и XV столѣтие сѫ биле твърдѣ крьвопролитни и се свършвали съ съвършенното поражение и даже истрѣбление на побѣдения.

Въ походъ войската се е движала въ дълбоки масси или колонни; пѣхотата е била размѣсена съ кавалерията и е имала стрѣлкитѣ отпрѣдъ и отзадъ. Артиллерията е съставлявала особенна колонна; прикритието на артиллерията се е считало твърдѣ почетно и се е ввѣрявало на ландскнехтитѣ или на наемната Швейцарска пѣхота. Когато противника е ималъ прѣвъсходна, по число, кавалерия (като напр. Турцитѣ), тогава войската се движала подъ прикритието отъ четертѣхъ страни, на *вагенбурга* и е имала артиллерията си отпрѣдъ и отзадъ.

Въ края на XVI вѣкъ било прието, щото въ походъ мушкетеритѣ да отиватъ прѣдъ пикинеритѣ, а тѣжката конница — прѣдъ лѣгката. Карабинеритѣ съставлявали авангарда, аррйергарда и „*боковитѣ*“ патрули. Обозитѣ постепенно сѫ се увеличавали и въ края на XVI столѣтие състоели отъ голѣмо число кола, ючни коне и пр. При обоза всѣкога се е намирала многочисленна прислуга и много бозполѣзни хора.

Тъй като Швейцарската пѣхота възкрьси и върна първото значение и важность на пѣхотата, тъй като Швейцарската пѣхота послужи за образецъ на новата Европейска пѣхота, то трѣбва да хвърлимъ, макаръ и повърхностенъ поглѣдъ на устройството и тактиката както на Швейцарската, тъй на създадената отъ нея Европейска пѣхота.

Устройството и тактиката на Швейцарската и Европейската пѣхота.

Войската на Швейцарцитѣ е състояла или въобще, или прѣимущественно отъ *пѣхота;* кавалерията съвършенно изчезва. Войската, която е давала всѣка община, ако е била повече отъ 10 д., дѣлила се е на рѣдове (Rotte) въ 6—12 или срѣдне число – 10 души. Хората отъ единъ рѣдъ е трѣбало да иматъ еднакво въорѫжение, а не разнообразно, както по напрѣдъ се е практикувало. Въ рѣдоветѣ на аллебардиститѣ рѣдко е имало друго орѫжие, освѣнъ аллебарда; само пикинеритѣ и стрѣлкитѣ можали да се съединяватъ въ единъ рѣдъ. Аллебардитѣ сѫ биле главно орѫжие; числителностьта на останалото орѫжие се е отнасяла къмъ аллебардитѣ, както 2 : 3; копията съставлявали $^1/_4$ часть отъ всичкото хладно орѫжие, а огнестрѣлното орѫжие е съставлявало $^1/_{20}$ до $^1/_{40}$ отъ другото.

Швейцарската пѣхота се е строила по *дружинно* или по *знамена*, въ фаланга. Рѣдоветѣ на аллебардиститѣ се строили единъ до други, съ обикновенна дълбочина въ 20 души. Знамето се е располагало въ срѣдата на фалангата съ особенно прикритие. Пикинеритѣ сѫ се употрѣбявали да заобикалятъ фланговетѣ на фалангата. Слѣдователно, фалангата която има напр. 1200 аллебардиста и 200 пикинера, можемъ да си я прѣдставимъ въ слѣдующия видъ: 60 рѣда алебардисти въ центра и на всѣки флангъ по 5 рѣда пикинери.

Часть отъ войската, която не е влизала въ състава на главнитѣ сили ($^1/_4$ отъ всичкитѣ сили) съставлява авангардъ и аррйергардъ или се е располагала прѣдъ и задъ знамето. Аррйергарда се е назначавалъ да прикрива обоза; той значително се е усилвалъ само въ случаитѣ, когато сѫ му придавали особенно тактическо назначение; обикновенно той е бивалъ малочисленъ.

Авангарда всѣкога е ималъ важно назначение — да захваща боя; ето защо той се е съставялъ отъ всичкитѣ стрѣлки, значително количество пикинери и една малка часть аллебардисти.

Подъ прикритието на авангардния бой, главнитѣ сили сѫ опредѣляли пункта за атака и за раскѫсвание на неприятелския строй и послѣ рѣшително настѫпали противъ него.

Швейцарцитѣ, несъмнѣнно, много по рано отъ другитѣ народи, наченали да се ползуватъ отъ вигодитѣ на мѣстностьта. Разнообразната, пресѣчената мѣстность на Швейцария не можала да не обърне вниманието на Швейцарцитѣ. Швейцарцитѣ николко не сѫ се придържали отъ сѫществующето тогава правило да располагатъ частитѣ за бой една задъ друга; сѫщо тѣ не сѫ ги туряли на еднаква височина, както това видѣхме по рано у другитѣ народи; напротивъ тѣ сѫ се старали щото авангарда да бѫде отстрана на главнитѣ сили и нѣколко прѣдъ тѣхъ. Това обстоятелство дава възможность да се производжа едноврѣменно съ *фронталната* и *флангова атака*.

Швейцарцитѣ сѫ замамвали противника въ тѣснитѣ Швейцарски долини, гдѣто и сѫ срѣщали противника прѣдъ фронта отъ старитѣ укрѣпени стѣни *(Летцмауери)*, а отъ странитѣ нападвали расположенитѣ заблаговрѣменно роти.

Въ началото на XVI вѣкъ Швейцарцитѣ вече се отличаватъ съ голѣмо искуство за еволюции. Тѣ умѣяли твърдѣ скоро и удобно да прѣминуватъ отъ фалангата къмъ походенъ строй съ тѣсенъ фронтъ. За тъзи цѣль фалангата се е дѣлила по фронта на дрѣбни части отъ нѣколко рѣда. За да се построи походенъ порядъкъ тѣзи части послѣдователно излизали напрѣдъ отъ дѣсния или отъ лѣвия флангъ; а пъкъ за построявание на боевия, фалангообразния порядъкъ, отъ походния, трѣбало е първата *(„головната“)* часть да се останови, а другитѣ се пристройватъ *„вдѣсно“* или *„влѣво“* отъ нея. Пѣхотата се е строила въ походенъ порядъкъ и въ видъ на четверожгълникъ съ праздна вжтрѣшность. По този начинъ се е получвалъ строй еднакво способенъ да срѣща противника отъ всѣка страна. Вжтрѣ въ четверожгълника туряли обоза. Този строй, когото най напрѣдъ, както знайме, употрѣби Ксенофонтъ, се практикува и въ наше врѣме, при движения на войската по равни и открити мѣста. По нѣкога Швейцарцитѣ се строили по-малъкъ четвероѫгълникъ, но му придавали отзадъ часть войска, въ видъ на рога, (Hörne), между които се располагали обоза (черт. 11). При отбрана Швейцарцитѣ често сѫ строили крьсть (черт. 12); при това, *abcd* е изобразявало авангарда, *AB* — главнитѣ сили, а *D* — аррйергарда. Въ ѫгловетѣ на този крьстообразенъ строй се располагали арбалетчицитѣ и аркебузеритѣ отъ авангарда.

Когато Швейцарцитѣ извождали въ полето голѣма войска, то тѣ пакъ се я дѣлили на три голѣми масси — *авангардъ*, *главни сили* и *аррйергардъ*; но тъй като построената въ фаланга масса въ 20 души дълбочина, ще даде твърдѣ дългъ фронтъ (6000 д., въ 20 шеренги, по 3 фута на человѣкъ, по фронта — 900 фута), то това накарва да приематъ по голѣма дълбочина и се получва нѣщо като *квадратна масса* която е била създадена по необходимость, но става *неизмѣнно правило* въ началото на XVI вѣкъ, за всичката Европейска пѣхота.

На първо врѣме не строили пъленъ квадратъ, а масса, напримѣръ, отъ 4800 души, т. е. 12 роти по 400 души въ всѣка, располагали: или 4 роти по фронта и три въ дълбочина, или три по фронта и 4 въ дълбочина; при това, по фронта ротитѣ имали: въ първия случай 20 души, а въ втория — 40, и въ дълбочина, въ първия — 20, а въ втория — 10 души. При това построение, често отдѣляли пикинеритѣ и ги употрѣбявали за поддържка на фланга.

Макаръ че тъй устроената Швейцарска пѣхота и да поразява Европейцитѣ съ своитѣ побѣди надъ рицарската кавалерия, но дълго врѣме тя не се създава въ другитѣ Европейски армии. Европейскитѣ господарства захващатъ да наематъ Швейцарската пѣхота, но полѣгка-лѣгка, по нейния образецъ, създаватъ своя пѣхота и по този начинъ се явява *новата Европейска пѣхота.* Отъ тъзи пѣхота най добрата е била призната Испанската, която създаде Консалвъ Кордуанский, въ 1485 година. *Европейската пѣхота* се е отличавала отъ Швейцарската по нѣкой национални особенности, но тѣзи особенности скоро се унищожаватъ. Въ врѣме на Италиянскитѣ войни въ 1495 год. се срѣщатъ пѣхотни полкове отъ различни армии (Швейцарска, Французска, Нѣмска, Испанска, Италиянска); всѣки отъ тѣхъ е заимствувалъ отъ другитѣ по нѣщо и по този начинъ се получва Европейска пѣхота съ една обща физиономия.

За унищожаванието на националнитѣ особенности, и за прогреса на военното дѣло въобще, много е помогнала и науката, която отъ ново зема въ ржцѣтѣ си военното дѣло. Историцитѣ захващатъ съ ясенъ и понятенъ язикъ да ни говорятъ за военнитѣ дѣйствия, и като обрьщатъ внимание само на сжщественото, не описватъ повече различни чудеса и разбойнически подвиги, които нищо общо нѣматъ съ военото искуство.

Европейската пѣхота на първо врѣме е била въоржжена съ пики (копия), аллебарди, аркебузи, мушкети и шпаги (въ нѣкой армии), но по послѣ (къмъ втората половина на XVI столѣтие) оставатъ само два вида оржжие: *пика* и *мушкетъ.* Колкото се отнася до прѣдохранителното въоржжение, то въ XVI столѣтие значително се е намалило и облѣгчило. Послѣ Швецарцитѣ, щита се унищожава и на всѣкадѣ въ Европа. Тъй като пикинеритѣ се назначавали да нанасятъ силния ударъ на близко растояние, отъ което тѣ повече страдали отъ неприятелския огънъ, то за тѣхъ оставили часть отъ прѣдохранителното въоръжение (*нагрѫдници* и *нарѫчници*); шлемоветѣ тоже изчезватъ. Тъй щото пѣхотата начева да се дѣли, както въ дрѣвния периодъ: на *тѣжко въорѫжена* съ хладно орѫжие — *пикинери* или панцирники (Harnische, corselets) и на *лѣко въоржена* — съ огнестрѣлно орѫжие — *стрѣлки* или *мушкетери*.

Мушкетера е носилъ шомполъ за пълнѣние и чистение на мушкета и кожанъ ремикъ чрѣзъ лѣвото рамо; на ремика сѫ биле окачени всички принадлѣжности за стрѣлба (барутни мѣрки, барутница, торбичка съ куршуми, парцалчета и шишенце съ масло за чистение на пушката). Този ремикъ се е казвалъ *банделиеръ* (bandelier). Когато, впослѣдствие, се изнамѣрватъ готовитѣ книжни патрони, то бнделиеритѣ се замѣняватъ съ *патронташи*.

Въ новата Европейска пѣхота, тактическа единица се е считалъ *баталионъ* (bataglione) или *ескадронъ* (esquadrone у Италиянцитѣ).

Европейската пѣхота като се създаде по образеца на Швейцарската, заимствува отъ тази послѣдната и нейната тактика, нейния боеви порядъкъ въ видъ на *квадратъ*. *Геометрическия квадратъ* се е считаль послѣдне слово на тактическото искуство. Но за да се получи такъвъ квадратъ, т. е. да се получатъ по фронта толкова души, колкото и въ дълбочина, трѣбва числото на хората въ баталиона да състои отъ два еднакви множителя; а пъкъ това число е било твърдѣ различно; ето защо тактицитѣ въ това врѣме дълго сѫ се занимавали да търсятъ срѣдство за да се получи *красивия геометрический квадратъ*. Тѣзи занятия на тактицитѣ постепенно сѫ се усложнявали съ увеличването на огнестрѣлното орѫжие въ баталиона. Ние знаемъ, че отъ характера на въорѫжението зависи строя и тактиката на частьта. Ако напр. въ баталиона мушкетеритѣ сѫ въ първитѣ шеринги, то баталиона ще бѫде повече способенъ да поражава противника отдалечъ, т. е. ще се придържа до *отбранителната тактика;* ако пакъ въ първитѣ шеренги сѫ разположени пикинери, то баталиона ще се придържа до *настѫпателната тактика.* Тъй като искали да съединятъ първата съ втората, то явила се е необходимость да се опрѣдѣли едно постоянно отношение между хладното и огнестрѣлното орѫжие т. е. между пикинеритѣ и мушкетеритѣ.

За да си съставимъ понятие за сложностьта на квдратното построение да земемъ най простия примѣръ. Да земемъ за примѣръ баталионъ отъ крѫгло число пикинери — 1200 души, — раздѣленъ на 10 роти, по 120 души. Такъвъ баталионъ рѣдко е бивало; обикновенно сѫ биле съ не крѫгло число хора (1283; 4468 и пр.). Но ние земаме най удобния за построяване на квадратъ. За да се получи геометрический квадратъ, трѣбва да построимъ баталиона: 35 души по фронта и 35 души въ дълбочина; но за такова построяване трѣбатъ 225 души; слѣдователно, въ дадения квадратъ ще останатъ 25 мѣста незаети, на които обикновенно сѫ стоели музикантитѣ. Ротитѣ сѫ се располагали една до друга въ дълбочина тоже 35 души, въ единъ рѣдъ; но тъй като 120 раздѣлено на 35 = $3^3/_7$, то такъвъ порядъкъ неможалъ да се търпи; ето защо и захванали да съединяватъ ротитѣ по чифтове и тогава се получвали 240: 35 = $6^6/_7$ или почти 7 рѣда.

Двѣтѣ съединени роти сѫ се располагали по слѣдующия начинъ: въ *a* (черт. 13) четери рѣда по 15 души, всичко 60 души отъ първата рота; задъ тѣхъ въ *b* — три рѣда по 20 души — 60 души отъ сѫщата рота; послѣ нарѣдъ съ *a*, въ *c*,-три рѣда по 15 души = 45 души отъ втората рота, а задъ тѣхъ, въ *d*,-4 рѣда (въ които недостигатъ 5 души) по 20 = 75 отъ втората рота. Сѫщо така сѫ се съединявали и другитѣ роти, третя съ четвърта, пета съ шеста и пр. до десетата.

За построяване на походенъ порядъкъ отъ този строй трѣбвало е: или съединенитѣ роти да се дигнатъ една задъ друга съ фронтъ отъ 7 души, или по порядъкъ една рота задъ друга.

Отъ този примѣръ може да се забѣлѣжи, колко трудно е било да се запази порядъка при прѣминувания отъ боевия строй въ походенъ и наопаки; почти всѣкога е произлизала страшна бъркотия. А пъкъ това е било най простото построение на пикинерния баталионъ. Желанието да се запази порядъка, както и по вигодно да се съединяватъ пикинеритѣ съ стрѣлкитѣ и да има строя красивъ видъ, кара тактицитѣ да измислятъ всевъзможни геометрически фигури (пусти и пълни квадрати, крѫгове, шестоѫгълници, осмиѫгълници, кръстове и пр.).

Квадратния строй на баталиона, по свойствата си, стои по низко отъ фалангата. Въ квадрата много по голѣма часть отъ хората на баталиона ще останатъ прости зрители на истрѣблението на своитѣ прѣдни другари; тѣ по никакъвъ начинъ не можали да имъ помогнатъ. Въ квадратния строй всичко е било расчетено за единъ ударъ; повтарянието на удара е било немислимо, както и каквито и да е маневрирвания. Въ квадратния баталионъ съвършенно е отсѫтствувалъ *резервъ*.

Тогавашнитѣ тактици като сѫ се придържали до квадратното построение, намѣрвали въ него извѣстни вигоди; тѣ говоряли, че квадратното построение най добрѣ обезпечва фланговетѣ — тѣзи слаби точки въ боевото расположение на баталиона, тъй като само квадратния строй е можалъ да прѣдстави на противника сѫщо такова съпротивление на фланга, както и на фронта. Но обезпечението на фланга е можало да стане и като се умали въ два пѫти дълбочината и се увеличи въ два пѫти дължината на фронта, който като стане по дългъ отъ неприятелския фронтъ, не само ще обезпечи фланговетѣ на баталиона, но ще ни даде възможность сами да обхващаме неприятелския флангъ (черт. 14). Това е можало да стане още повече за това, че при числителность на баталиона въ 2500 души, считали за съвършенно достатъчна дълбочината въ 25 души; а пъкъ при по голѣмата числителность, напр. 3600 души, по непонятни причини, приемали дълбочина не 30 души напр. а непремѣнно 60 души.

Голѣмитѣ недостатъци на квадратния строй, накарватъ великия флорентинский господарственъ секретарь, *Маккиавелли* да създаде строй, въ който да се въплоти идеята на *резерва*. Маккиавелли е взелъ за основание Римския манипуляренъ легионъ. Той зема баталионъ въ 4000 души раздѣленъ на 10 роти. Петьтѣ роти той туря въ първата линия, една до друга (черт. 15). Задъ тѣхъ, на 60 фута, располага три роти: по една задъ двата фланга и една задъ центра. Като отстѫпва още 60 ф. задъ втората линия, туря другитѣ двѣ роти, задъ фланговетѣ. По този начинъ Маккиавелли създава боеви строй въ три линии, който по свойствата си твърдѣ се приближава къмъ манипулярния легионъ. Като не е можалъ съвършенно да се откаже отъ господствующия тогава квадратенъ строй, Маккиавели строи своитѣ роти въ квадрати, които сами по себѣ си иматъ недостатъцитѣ на квадрата. При това, за охранение фланговетѣ на линиитѣ, Маккиавелли употрѣбява още 1000 пикинери, тъй щото за този боеви порядъкъ се иска много войска. Макаръ, че този строй и да има недостатки, но внесената въ него идея за резервитѣ е голѣма крачка за съвършенствуванието на тактиката. Този строй дълго врѣме е оставалъ мъртва буква въ тактиката и само въ края на XVI столѣтие Морицъ Нассауский захваща въ тактиката си да разглѣжда боеви порядъкъ на Маккиавелли.

Да видимъ сега какъ тактицитѣ се располагали стрѣлкитѣ при квадратното построение на баталиона. Най естественния способъ за построението на стрѣлкитѣ относително пикинерния баталионъ се е заключавалъ въ разсипванието имъ прѣдъ фронта му. На първо врѣме това така се е и практикувало; разсипанитѣ стрѣлки заврьзвали боя и подготвяли удара на пикинеритѣ. Ето защо и ние виждаме стрѣлкитѣ всѣкога прѣдъ боевия или походния порядъкъ. Но на първо врѣме стрѣлкитѣ не сѫ биле способни да ведѫтъ бой въ откритото поле, а пъкъ като се е увеличавало и съвършенствувало огнестрѣлното орѫжие, явявало се желание да се извлѣче отъ това орѫжие по възможность по голѣма полза. Това е накарало военачалницитѣ да избиратъ за бой *прѣсѣчена мѣстность* и толкова повече, колкото повече стрѣлки имали въ своята пѣхота.

Стрѣмлението да се извлѣче най голѣма полза отъ стрѣлкитѣ на прѣсѣчената мѣстность, повлича подирѣ си *отбранителния* характеръ на сраженията. Захващатъ да избиратъ *отбранителни позиции* и на тѣхъ да чакатъ противника. Тѣзи отбранителни позиции сѫ биле на първо врѣме единственното надѣжно срѣдство за срѣщание на противника; и дѣйствително, въ този периодъ на тактиката се говори само за такива отбранителни позиции.

Отбранителнитѣ позиции сѫ урегулирали огъня на стрѣлкитѣ и му придали *постояненъ характеръ*. По напрѣдъ видѣхме, че огъня не е можалъ да се веде непрѣкъснато, но сега като захванали да разполагатъ на позициитѣ нѣколко шеренги стрѣлки, огъня става непрѣкъснатъ. Мѣстото на стрѣлока отъ първата шеренга веднага се заема отъ стрѣлока на втората шеренга, а послѣ отъ третятя и т. н. Щомъ стрѣлкитѣ отъ една шеренга произведѫтъ вистрѣлъ, тѣ се повръщатъ на дѣсно или налѣво *кругомъ* и отстѫпатъ между рѣдоветѣ задъ задната шеренга, гдѣто и пълнятъ мушкетитѣ. Подобно смѣняване на стрѣлкитѣ се е наричало *контръ-маршъ* на рѣдоветѣ. Контръ-маршъ на рѣдоветѣ се е практикувалъ не на всѣкадѣ и още въ началото на XVII столѣтие сѫ се чували оплаквания на началницитѣ за безпорядъчностьта на огъня; често нѣколко шеренги стрѣляли едноврѣменно; заднитѣ шеренги стрѣляли въ въздуха, като прѣдполагали, че противника ще се уплаши само отъ гърмежа.

Тъй като дългото стоение на отбранителнитѣ позиции е твърдѣ продължавало сраженията и войнитѣ, което е било и не вигодно, то явява се най послѣ, желание да се прибѣгне къмъ по рѣшителното срѣдство — къмъ *атаката*. Атакитѣ сѫ се произвеждали съ извѣстно искуство, което се е заключавало въ залъгванието на противника съ малки сили прѣдъ фронта и удряние съ главнитѣ сили на *фланга.*

Тъй като фланговитѣ атаки се произвождали *скритно*, то най главното условие за успѣха на атаката е *ненадѣйностьта.* Ако пикинерния баталионъ, който се движе да удари въ флангъ на противника, извади своитѣ стрѣлки напрѣдъ за да подготвятъ удара на пикинеритѣ, то тѣ съ стрѣлбата си ще откриятъ на противника настѫплението и той ще има възможность да усили съ нови войски угрожаемия флангъ. За ненадѣйностьта, трѣбвало, слѣдов. баталиона да се откаже отъ дѣйствията на стрѣлкитѣ, и стрѣлкитѣ дѣйствително сѫ бездѣйствували. Това бездѣйствие на стрѣлкитѣ възбужда у военначалницитѣ слѣдующия въпросъ: *неможе ли да се смѣсятъ стрѣлкитѣ съ пикинеритѣ или да се свържатъ тъй, щото хладното орѫжие да може да дѣйствува едноврѣменно съ огнестрѣлното* и по този начинъ взаимно да усилватъ своето дѣйствие? — Този въпросъ е получилъ два отговора: 1-во, на двата фланга на пикинерния баталионъ или на единия присъединявали *стрѣлково крило;* 2-ро, располагали въ втората шеренга на баталиона вмѣсто пикинери — *стрѣлки.*

Стрѣлковото крило (manica, manche) играе голѣма роля въ историята на пѣхотната тактика. Това крило *a* (черт. 16) продължавало фронта на баталиона; назначението му се е заключавало въ това, щото като направи *захождение* да обхване противника *B* въ флангъ, когато въ сѫщото врѣме той е атакуванъ отъ пикинеритѣ *A*. Стрѣлковото крило на първо врѣме се е строило въ двѣ, три, до 4 шеренги.

Расположението на стрѣлкитѣ по фланговетѣ въ видъ на стрѣлкови крила и въ втората шеренга на пикинерния баталионъ, е можало да става твърдѣ лѣсно и удобно, когато стрѣлкитѣ сѫ биле не много, напр. въ баталиона до $1/5$ или $1/4$ стрѣлки. Но когато огнестрѣлното орѫжие се усъвършенствува и числото на стрѣлкитѣ въ баталиона става по голѣмо отъ числото на пикинеритѣ, то захващатъ да рѣшаватъ въпроса: *по какъвъ начинъ да се разположатъ стрѣлкитѣ, щото пикинеритѣ да имъ служатъ за непосрѣдственни подкрѣпления?* — Този въпросъ получва нѣколко рѣшения: 1) окрѫжаватъ пикинерния баталионъ съ стрѣлки; 2) развиватъ цѣла система стрѣлкови крила; 3) свързватъ стрѣлковитѣ крила съ окрѫжаванията на баталиона; и най послѣ, 4) располагатъ пикинернитѣ части на рѣдъ и смѣсено съ стрѣлковитѣ. Но при тѣзи построения не е било възможно, щото пикинерния баталионъ да си остане неприкосновенъ.

Тъй като пикинерния баталонъ си е запазилъ на първо врѣме квадратния строй, то при окрѫжаването му съ стрѣлки, за да може да се намѣри мѣсто за увѣличивающитѣ се стрѣлки, захванали да правятъ баталионитѣ отъ малка числителность и получавали по този начинъ малки, но много баталони за окрѫжаването на които било нужно повече стрѣлки.

Впослѣдствие, когато числото на стрѣлкитѣ още повече пораства, то за да могатъ да ги помѣстятъ въ окрѫжностьта на квадрата, захващатъ да правятъ послѣднитѣ вѫтрѣ пусти, но за това по голѣми. Захванали да създаватъ за сѫщата цѣль кръстообразни и осмиѫгълни фигури. Всичкитѣ тѣзи строеве се назначавали да се съпротивляватъ на кавалерията. Различни фортификционни форми се въвеждатъ въ тактиката; отдѣлнитѣ части въ боевото расположение трѣбвало да поддържатъ една друга сѫщо така, както линиитѣ на укрѣпленията; за да получатъ строй, който има добра отбранителна сила, съ удоволствие жертвували удобоподвижностьта. *Отбранителнитѣ* баталиони сѫ биле главното любимо занятие на тактицитѣ — теоретици въ XVII столѣтие.

Отъ многото *сомкнути* построения на пикинерния баталионъ съ стрѣлково окрѫжение, най употрѣбителнитѣ сѫ биле: *пълния и пустия квадратъ.*

Стрѣлковитѣ крила сѫ се присъединявали на първо врѣме къмъ пикинернитѣ баталиони само въ тѣзи случаи, когато това е било необходимо по обстоятелствата и, при това, съобразно съ цѣльта; но впослѣдствие, въ *Венгерския боеви порядъкъ*, подъ влиянието на страха, когото е внушавала многочисленната Турска кавалерия, такова построение става постоянна *уставна форма.* Тъзи уставна форма се е употрѣбявала или *отдѣлно* или заедно съ окрѫжението на баталиона съ стрѣлки; при такова построение стрѣлкитѣ отъ цѣлъ полкъ можали да иматъ мѣсто въ баталиона. Квадратния строй до толкова се е укоренилъ, щото е билъ зетъ за основание и за формата на стрѣлковия строй. Къмъ това сѫ се присъединили фортификационнитѣ понятия за *бастиона* и за *куртината,* които въ продължение на XVI столѣтие получватъ все по голѣмо влияние въ тактиката.

Тѣзи двѣ обстоятелства сѫщественно опрѣдѣлили формата за построение стрѣлковитѣ крила въ Венгерския боеви порядъкъ. При това употрѣбявали или

1) *двѣ* крила, безъ окрѫжения отъ стрѣлки пикинерния баталионъ или въ свръзка съ окрѫженията, или

2) *четери* крила съ стрѣлково окрѫжение или безъ него (черт. 17).

Да видимъ сега какъ тѣзи крила сѫ произвеждали огнестрѣленъ бой.

Да допуснемъ, прѣди всичко, че пикинерния баталионъ *A* (черт. 17), който има двѣ крила, срѣща противника въ *R*; стрѣлковитѣ крила веднага начеватъ да ведѫтъ *непрѣкъснатъ* огнестрѣленъ бой. Прѣди всичко, става „*размикание*“ на рѣдоветѣ и крилото получва видъ показанъ на черт. 18. Послѣ, излиза първата шеренга на 3 крачки напрѣдъ, на линията *p3*, стрѣля, всѣки человѣкъ се повръща надѣсно или налѣво „*кругомъ*“, прѣминува въ интервала между своя и съсѣдния рѣдъ и се спира задъ осмия рѣдъ; въ сѫщото това врѣме втората шеренга излиза на линията *p3*, сѫщо стрѣля, отстѫпа назадъ и се спира задъ бившата прѣдня, а сега послѣдня шеренга, и тъй нататъкъ, до послѣдната шеренга, до когато бившата прѣдня стане пакъ прѣдня. По този начинъ се е произвеждалъ непрѣкъснатъ огънь отъ крилото, когато то е оставало на мѣстото си. Ако противника е билъ не на фронта, а на фланга въ *M* (черт. 17), то размикаватъ се не рѣдоветѣ, а шеренгитѣ на крилото, което се повръща налѣво и произвежда огънь съ *контръ-марши* на шеренгитѣ.

Ако баталиона настѫпа къмъ противника, който се намира въ *R* (черт. 17) и ако крилата трѣбва да стрѣлятъ въ врѣме на настѫплението, то това се извършва чрезъ контръ-маршъ на рѣдоветѣ „*напрѣдъ*“, а не назадъ, както бѣше описано горѣ. Въ това врѣме, когато баталиона полѣгка се движе напрѣдъ, осмата или послѣдната шеренга бързо излиза между интервалитѣ напрѣдъ, тука тя произвежда залпъ и послѣ полѣгка настѫпа; седмата шеренга излиза прѣдъ нея на линията, дава залпъ и сѫщо се движи полѣгка напрѣдъ; шестата шеренга излиза прѣдъ седмата, петата прѣдъ шестата и т. нат. Ако пъкъ крилото отстжпва прѣдъ противника който е въ *O*, то най-напрѣдъ се спира и стрѣля осмата шеренга, която послѣ вистрѣла отстжпа между интервалитѣ; послѣ нея спира се и стрѣля седмата шеренга и заминува задъ 8-та и т. натат. На мѣсто да отстжпа между интервалитѣ, всѣка шеренга е можала, като произведе залпъ, да се повьрне надѣсно или налѣво и да отстжпа подиръ баталиона и по линията *аткс*.

Ако баталиона *A* (черт. 17) се движе къмъ *P* напрѣдъ или назадъ и въ врѣме на движението трѣбва да се задьржа противника, който е въ *R*, т. е. на фланга, то крилото *d* испълнява това чрѣзъ стрѣлба на рѣдоветѣ. Черт. 19 прѣдставлява помѣнатото крило при движението му къмъ *P*. Най напрѣдъ се спира първия рѣдъ, поврьща се къмъ *R* и стрѣля; втория рѣдъ се спира, когато послѣдния му человѣкъ *h* излѣзе малко напрѣдъ отъ първия человѣкъ на първия рѣдъ *a*, повьрща се къмъ *R* и дава залпъ; сжщо така се спира и третия и четвьртия рѣдъ. Първия рѣдъ като произведе залпа, отново поврьща къмъ *P*, втория сжщо така постжпва, когато произвежда залпъ третия и т. нат.

Тѣзи правила за стрѣлба напълно отговаряли за всѣки даденъ случай. Но доброто имъ испълнение е искало спокойствие, не допущало никакви ненадѣйни случайности и е зависѣло прѣимуществено отъ доброто обучение на всичкитѣ стрѣлки; а пъкъ това основно условие не е било удовлетворително, тъй като въ продължение на XVI столѣтие стрѣлкитѣ не сж се обучавали добрѣ. Само въ края на на XVI столѣтие, създателя на новия *Нидерланд-*

ский боеви порядъкъ, *Морицъ Оранский*, дава строги и твърди правила за обучението на своитѣ войски.

Тъй щото, квадратнитѣ стрѣлкови крила особенно голѣма полза не сѫ принасяли. При неприятелска кавалерийска атака, всичкитѣ стрѣлки скоро исхарчвали свойтѣ вистрѣли; двѣтѣ прѣдни шеренги стрѣляли право прѣдъ себѣ си, а пъкъ заднитѣ — чрѣзъ главитѣ на прѣднитѣ и никакъвъ врѣдъ не причинявали на противника; даже често ранявали прѣднитѣ свои другари. Голѣмитѣ квадратни крила твърдѣ трудно се прѣстроявали и всѣки стрѣлокъ съ трудъ е намѣрвалъ своето мѣсто подъ пикитѣ, когато е билъ принудванъ да отстѫпи. При това, разположенитѣ по ѫгловетѣ на баталиона стрѣлки особенно не сѫ го защищавали съ огъня си.

Този порядъкъ дълго врѣме се е критикувалъ. Прѣдлагали различни измѣнения, като напр.: 1) да се располагатъ квадратни крила само при малкитѣ *отдѣлни* роти, които сѫ водяли бой самостоятелно; 2) крилата да се правятъ *по възможность малки* (окрѫжавали ротата съ стрѣлки отъ 3 души въ дълбочина); 3) да се располагатъ крилата не на ѫгловетѣ, а противъ срѣдата на странитѣ на квадрата; 4) когато дѣйствува цѣлъ полкъ, то крила съвсѣмъ да не строятъ; 5) ако при настѫплението трѣбва да се веде огнестрѣленъ бой, то трѣбва да се строятъ крила, но толкова тънки, щото всичкитѣ стрѣлки отъ крилото да могатъ да стрѣлятъ едноврѣменно. Такива сѫ биле прѣдложенията, които сѫ се стрѣмили да направятъ малко по подвиженъ *Венгерския боеви порядъкъ*.

Венгерския боеви порядъкъ, който е практикувалъ Карлъ V (1532 год.) противъ Турцитѣ и който сто години подиръ става боеви порядъкъ на пѣхотата въобще, се е заключавалъ въ слѣдующето:

Всичката пѣхота отъ армията се раздѣля на три равни части и се располага въ квадратни масси въ *a*, *b* и *c*, (черт. 20) съ такива интервали, щото тѣжката кавалерия на армията раздѣлена на двѣ масси да може да се помѣсти въ тѣзи интервали *e*, *d*, построена сѫщо въ квадрати. Този боеви порядъкъ се заобикаля съ стрѣлки въ нѣколко шеренги (*o o o o*); при това, прѣдъ кавалерията се оставятъ отвърстия, за да може, въ случай на нужда, да излиза. Около стрѣлкитѣ, въ видъ на *вагенбургъ*, располагали всичката артиллерия (*r r r r*); най послѣ, по странитѣ на това построение располагали лѣгката кавалерия *A*. Този боеви порядъкъ, който е билъ употрѣбенъ отъ Карла V е билъ, както се вижда по построението, страшно неподвиженъ и е пригоденъ само за отбрана.

Постепенното увеличване на стрѣлкитѣ твърдѣ е занимавало тактицитѣ и трѣбвало е да ги накара да помислятъ и за по тънки строеве. Къмъ това врѣме се явява и друга идея, — идеята за *системата на резервитѣ*, — благодарение на която се извършва прѣминуване къмъ тънкитѣ форми на строя.

Идеята за резервитѣ се сѫбужда вслѣдствие съзнанието, че двѣ части, отъ които едната може да замѣнява другата, ще иматъ по голѣмо значение и дѣйствие, отъ колкото една часть, числителностьта на която се равнява на двѣтѣ наедно взети. Много е помогнало за сѫбуждание идеята за резервитѣ и изучванието на дрѣвнето тактическо искуство, съ което отъ XVI столѣтие все повече и повече начеватъ да се занимаватъ, а особенно въ Франция. Въ послѣдната половина на XVI столѣтие почти всѣки военний писатель споменува за Римлянитѣ, които захващатъ да привеждатъ за примѣръ. Всичко това довежда до създавание на *Нидерландския боеви порядъкъ*, на когото принадлѣжало бѫдѫщето.

Нидерландский боеви порядъкъ и Испанска бригада.

Въ края на XVI столѣтие Нидерландцитѣ имали полкове отъ 800, 900 и 1000 души, които сѫ състоели половината отъ пикинери и половината отъ стрѣлки. Ако пикинеритѣ на полка (отъ 800 души) сѫ се располагали въ квадратенъ строй, то по фронта и въ дълбочина сѫ имали 20 души. Ако стрѣлкитѣ сѫ се дѣлили на половина и се располагали по фланговетѣ, то се е получавалъ *баталионъ* съ 40 души по фронта и 20 въ дълбочина, т. е. *дължината на фронта е била въ два пѫти по голѣма отъ колкото дълбочината.*

Ако сѫ желали да употрѣбятъ половината отъ полка като резервъ на другата половина, то въ всѣка отъ тѣхъ сѫ биле 200 пикинери и 200 стрѣлка. Пикинеритѣ сѫ се строили въ срѣдата, въ квадратенъ баталонъ отъ 14 шеренги и 14 рѣда. а отъ двѣтѣ страни на баталиона е имало по едно крило стрѣлки, отъ 7 рѣда и 14 шеренги.

Не голѣми масси отъ 300—600 души (отъ 3 до 6 роти), т. е. четверть, треть или половина отъ полка сѫ служили на Нидерланцитѣ като *нормални* единици за походния, а послѣ и за боевия порядъкъ и сѫ замѣнявали една съ друга.

Тактицитѣ, организаторитѣ и полководцитѣ, които въ началото на XVII столѣтие приели Нидерландския боеви порядъкъ, опрѣдѣляли дълбочината на строя всѣки отъ своя глѣдна точка. Но срѣднята дълбочина за пикинеритѣ е била 10—12 души, а най малката — 6—8 души, а дълбочината на стрѣлкитѣ отъ 8—10 души.

Въ Нидерландския боеви порядъкъ армията се е дѣлила на три голѣми масси: *прѣденъ отрядъ* (авангардъ) *главни сили* (bataille) и *тилний* отрядъ (аррйергардъ), Ако въ всичкáта армия е имало 9000 пѣхота, или 9 полка, то на всѣка масса се е падало по 3 полка, въ всѣки по 500 пикинера и 500 стрѣлка. Въ боевия порядъкъ, ако е имало достатъчно мѣсто, авангарда е съставлявалъ *дѣсното крило*, аррйергарда — *лѣвото*, а главнитѣ сили — *центра*. Ако пъкъ мѣстото е било малко, то тритѣ масси сѫ се развърщали една задъ друга, или въобще съобразно съ обстоятелствата и прѣдположенията. За *тактическа единица* се е считалъ *полу-полкъ въ 500 души, т. е. 250 пикинери и 250 стрѣлки.*

Шесть-тѣ тактически единици на всѣка масса, при нормаленъ порядъкъ, сѫ се располагали въ три линии, по 2 въ всѣка. Двѣтѣ единици въ *първата линия,* 1 и 2 (черт. 21) сѫ биле на една линия, една до друга; 300 фута задъ тѣхъ — двата полу-полка на *втората линия,* 3 и 4, отъ които единa на 100 фута по на дѣсно отъ дѣсния флангъ, а другия на 100 ф. по на лѣво отъ лѣвия флангъ на първата линия. 600 фута задъ втората линия, противъ срѣдата на първата, располагали, както и въ първата, останалитѣ 2 полу-полка, 5 и 6. Въ *третята* линия можало и да нѣма пѣхота; въ такъвъ случаи усилвали втората линия.

Кавалерията често държали на висотата на втората линия, а често и на външнитѣ флангове на втората и даже на третята линия.

Отдѣлния полу-полкъ се е строилъ така, щото въ срѣдата, единъ до други, стоели въ „*сомкнутъ*“ порядъкъ 25 рѣда пикинери; всѣки рѣдъ отъ 10 души, на всѣки човѣкъ по три фута по фронта. Слѣдоват., дължината на фронта на пикинеритѣ е била до 25 фута. По фланговетѣ на пикинеритѣ се намирали (черт. 22) по 12 рѣда мушкетери, отъ 10 или 11 души всѣки рѣдъ. На всѣки стрѣлокъ се е полагало само по 3 фута по фронта; но при това, всѣко стрѣлково крило се раздѣляло на три четери рѣдни отдѣления между които е имало проходъ въ 6 ф. широчина; сѫщо такъвъ интервалъ се е намиралъ и между пикинеритѣ и ближайшитѣ отдѣления. Дължината на фронта на всѣко стрѣлково крило, заедно съ интервалитѣ, е била до 54 фута, а на всичкия полу-полкъ — 183 фута.

Стрѣлкитѣ на всѣко отдѣление послѣ стрѣлбата сѫ отстѫпали или по *цѣли* шеренги, или съ *полу-шеренги*. Отбѣгванието назадъ е ставало чрѣзъ ближайшитѣ интервали.

Въ този боеви порядъкъ, идеята на когото е сѫщата. както и на днесъ практикуемия, се забѣлѣзва на всѣкадѣ принципа на *силната взаимна поддържка на отдѣлнитѣ тактически единици*. Такъвъ е Нидерландския боеви порядъкъ, който не е нищо друго, освѣнъ първообраза на практикуемия въ наше врѣме боеви порядъкъ.

Освѣнъ Нидерландския боеви порядъкъ, въ XVII ст. е сѫществувалъ у Испанцитѣ и други, който е извѣстенъ подъ название *Испанска бригада*. Относително общитѣ правила за построяване на боеви порядъкъ, Испанския почти не се различава отъ Нидерландския. Както въ Нидерландския боеви порядъкъ, *малкитѣ тънки* баталиони се строятъ въ три линии, които съставляватъ три масси — *авангардъ*, *главни сили и аррйергардъ*, сжщо така, въ смисьлъ на относително взаимно расположение, се строятъ у Испанцитѣ *голѣми квадратни* Венгерски баталиони, съ срѣлкови крила по жгловетѣ.

Собственно *Испанска бригада* наричали четери квадратни голѣми баталиона расположени така, както е показано на чертежъ 23; при това, всѣки баталионъ е въ Венгерски или въ Испански боеви порядъкъ. Всичката пѣхота на армията може да се расположи въ *една* такава Испанска бригада, което Испанцитѣ и направили въ сражението при *Нйепортъ*. Но ако числото на войската е голѣмо и е желателно да се избѣгнатъ твърдѣ голѣмитѣ баталиони, то пѣхотата може да бжде построена въ нѣколко *Испански бригади*, напр., въ три: една отъ авангарда или *дѣсното крило*, както се изразявали тогава, една отъ главнитѣ сили (bataille), т. е. *центра*, най послѣ, — третята — отъ аррйергарда, или *лѣвото крило* на армията.

Трѣбва да се забѣлѣжи, че Испанскитѣ бригади по нѣкога сж бивали и *не пълни*; това се е случвало когато двѣ бригади се расположатъ една до друга на една линия, тогава вмѣсто два баталиона въ срѣдата, тѣ иматъ само единъ т. е. едната бригада е *пълна*, а другата *непълна* (на чертежа, 3). Подобно расположение на бригадитѣ прѣдставлява *прѣходъ къмъ простото расположение въ 3 боеви линии.*

Съдържание.

Стр.
Прѣдговоръ 3
Встъпление. 5
Военно дѣло у дрѣвнитѣ народи 7
Военното дѣло и тактиката на Гърцитѣ 11
Македонско военно дѣло и тактика при Филиппа и Александра Великий 28
Римско военно дѣло и тактика 32
Сравнение манипулярния строй на легиона съ фалангообразния . . 42
Римско тактическо искуство въ епохата на Юлия Цезаря 52
Римско тактическо искуство при Императоритѣ 58
Тактическо искуство въ срѣднитѣ вѣкове 60
Византийска тактика 62
Рицарска тактика 67
Военно дѣло и тактика у Славянскитѣ народности 73
Военно дѣло и тактика у Монголитѣ 78
Тактическо искуство при въвеждание на огнестрѣлното оръжие . . 81
Устройството и тактиката на Швейцарската и Европейската пѣхота 90
Нидерландский боеви порядъкъ и Испанска бригада 108